

Oikeusperustaisen lähestymistavan soveltaminen

Innostava opas kansalaisyhteiskunnalle

JAKOB KIRKEMANN BOESEN JA TOMAS MARTIN (2011)

Tämän julkaisun englanninkielisen alkuperäisversion (*Applying a rights-based approach: an inspirational guide for civil society, 2007*) on tuottanut Tanskan ihmisoikeusinstituutti Tanskan ulkoministeriön rahallisella tuella. Lausunnot, faktat ja mielipiteet eivät kuitenkaan välttämättä edusta Tanskan ihmisoikeusinstituutin tai Tanskan ulkoministeriön kantaa tai mielipidettä.

KEPAN TAUSTASELVITYKSET 33, 2011

ISSN 1796-6469

ISBN 978-952-200-187-0 (PDF)

ISBN 978-952-200-186-3 (NID.)

KÄÄNNÖS: ARTO JAAKKOLA

TEKSTIN TOIMITUS: KIRSI SALONEN

TAITTO: OLLI SILVENNOINEN

KEHITYSYHTEISTYÖN PALVELUKESKUS
TÖÖLÖNTORINKATU 2 A
00260 HELSINKI, FINLAND

TEL +358-9-584-233

FAX+358-9-584-23-200

INFO@KEPA.FI

WWW.KEPA.FI

TUETTU ULKOMINISTERIÖN KEHITYSYHTEISTYÖVAROIN.

ESITETYT MIELIPITEET OVAT HENKILÖKOHTAISIA EIVÄTKÄ VÄLTÄMÄTTÄ EDUSTA KEPAN VIRALLISTA KANTAA.

Sisällysluettelo

Esipuhe	3
Johdanto	4
Osa 1	
Mikä se on?	5
Oikeusperustaisuuden määritelmä	5
Tarpeista oikeuksiin	5
Köyhyyden monitahoisuus	7
Oikeuksien haltijat ja vastuunkantajat	7
Oikeusperustainen lähestymistapa – vastaus köyhyyteen	8
Osa 2	
Mistä aloittaa?	10
Ihmisoikeudet ja kehitys – neljä painotusalueita	10
Ohjelmatyön 1. askel: toimintaympäristön analyysi	12
<i>Ongelmien tunnistaminen</i>	12
<i>Ongelma-analyysi</i>	13
<i>Sidosryhmäanalyysi: oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat</i>	14
Ohjelmatyön 2. askel: ohjelman suunnittelu	17
<i>Tavoitteet</i>	17
<i>Hankkeet ja toiminta</i>	18
Ohjelmatyön 3. askel: toteutus, seuranta ja arviointi	20
<i>Ohjelman toteuttaminen</i>	20
<i>Seuranta ja arviointi</i>	22
Näkökulmia	25
Liitteet	27
Liite 1: oikeusperustaisuuden muistilista	27
Liite 2: johdatus ihmisoikeuksiin	28
Liite 3: ihmisoikeusperiaatteet	31
Liite 4: Internet-lähteitä oikeusperustaisesta lähestymistavasta	32

Esipuhe

Ihmisoikeuksien ympärille on 1990-luvun merkittävien YK-kokousten ansiosta muodostunut järjestelmä, joka pureutuu inhimillisen kärsimyksen ydinkysymyksiin kansallisesti ja kansainvälisesti. Talous kasvaa myös maailman köyhimmillä seuduilla, mutta ihmisten perustarpeet jäävät edelleen tyydyttämättä, ja syrjintä ja marginalisointi ajavat hälyttävän määrän kanssaihmissiämme äärimmäiseen köyhyyteen.

Suurimmassa osassa maailman valtioista hyväksytään ajatus ihmisoikeuksien keskinäisestä riippuvuudesta ja sen seurauksena köyhyyttä pidetään ihmisoikeusloukkauksena. Tämä ajatus saattaa johtaa miljoonien ihmisten hiljaisen kärsimyksen lieventymiseen. Yhteisöjen, hallitusten ja kansainvälisen yhteisön on vastattava haasteeseen ja taisteltava köyhyyden pohjimmaisista syistä vastaan, samalla köyhiä ihmisiä voimaannuttaen. Tässä taistelussa oikeusperustainen lähestymistapa on oleellinen keino.

Oikeusperustaisen kehitysyhteistyön eettinen lähtökohta on, että kaikilla ihmisillä on oikeus tiettyyn materiaaliseen ja henkiseen hyvinvoinnin tasoon. Korostamalla oikeuksia ja velvollisuuksia kehitysyhteistyöstä poistetaan hyväntekeväisyysulottuvuus. Oikeusperustaisessa työssä köyhiä ihmisiä ei nähdäkään avunsaajina, vaan aktiivisina oikeuksien haltijoina. Valtioilta ja muilta toimijoilta taas vaaditaan vastaavien velvollisuuksien toteuttamista. Oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien konsepti tuo kehitysyhteistyöhön tärkeän vastuullisuuden aineksen ja siirtää huomion sinne, minne se kuuluukin – ihmisiin.

Oikeusperustaisuuden käyttö kehitysyhteistyössä varmistaa, että kaikkein haavoittuvimmat ryhmät ovat kehityksen keskipisteessä ja voivat itse osallistua sen kaikkiin vaiheisiin. Lähestymistavassa on paljon potentiaalia, mutta onko oikeusperustaisuus vain muotivirtaus, joka häviää kun uusiin viljelys iskee? En usko että näin on, mutta siitä huolimatta lähestymistapaa on edelleen terävöitettävä ja ruokittava käytännön kokemuksilla. Oikeusperustaisuus on konseptina hyvin vahva ja vakuuttava, mutta toimiiko se käytännössä?

Tanskan ihmisoikeusinstituutti on hakenut tähän kysymykseen vastausta monin tavoin: alun perin lähestyimme sitä tutkimuksen kautta, mutta viime aikoina olemme työskennelleet DanChurchAidin ja heidän kumppaniensa kanssa saadaksemme lisää tietoa oikeusperustaisuuden käytännön soveltamisesta. Tähänastiset kokemuksemme ovat rohkaisseet meitä tuottamaan tämän oppaan kehitysmaissa työskenteleville kansalaisjärjestöille. Toivon, että se toimii tarkoituksensa mukaisesti – innostaen kohti oikeudenmukaisuuden ja yleismaailmallisen ihmisarvon ehdoilla tapahtuvaa kehitystä.

Morten Kjærum

TANSKAN IHMISOIKEUSINSTITUUTTI

Johdanto

Oikeusperustaiset lähestymistavat tuovat perinteisiin kehitysyhteistyöhankkeisiin uusia näkökulmia ja ratkaisuja. Tämä opas pyrkii tarjoamaan käytännön ideoita ja innostamaan kansalaisjärjestöjä, jotka harkitsevat tämän lähestymistavan käyttöä päivittäisessä työssään. Vaikka toivommekin, että tästä julkaisusta on hyötyä laajemminkin kehitysyhteistyössä mukana olleille, opas on suunnattu ensisijaisesti köyhissä maissa työskentelevien, pienempien järjestöjen henkilökunnalle ja johtajille. Koska kohderyhmämme on työnsä takia kiireistä, olemme pitäneet tekstin lyhyenä ja yksinkertaisena ja yritämme innostaa enemmän kuin ohjata.

Monille järjestöille ensikohtaaminen oikeusperustaisuuden kanssa tapahtuu kumppanijärjestön tai avunantajatahon ohjeiden ja menettelytapojen kautta, ja se liittyy usein suoraan tiettyyn aiheeseen tai ohjelmien hallinnointiin. Tämä opas tarjoaa yleisemmän mallin, joka ei pohjaa jonkin tietyn järjestön strategiaan tai käytäntöihin. Ihmisoikeudet ovat oleellisia kaikissa maissa ja kulttuureissa, ja koska oikeusperustaisuus perustuu yleismaailmallisiin normeihin ja standardeihin, siihen soveltuu tietty yleisluontoisuus. Tästä huolimatta paikallisen elämän ja toimintaympäristön tulee aina olla lähtökohtana kehitykselle, ja oikeusperustaisten lähestymistapojen tulee omaksua eri muotoja ja painotuksia eri kulttuureissa. Tämän oppaan yleinen muoto haastaa lukijat soveltamaan tätä innostavaa suuntausta jatkuvasti omassa järjestössään ja toimintaympäristössään, antaen sen heijastaa järjestön omia tarpeita, kiinnostuksen kohteita ja huolenaiheita.

Ohjenuorat ja muistilistat eivät muuta yhteiskuntaa. Tätä kirjasta lukiessa on tärkeää pitää mielessä oikeusperustaisuuden lähtökohta: köyhyys on ihmisiä kohdannut epäoikeudenmukaisuus. Oikeusperustaisuus on joustavaa ja on täysin mahdollista innostua tietyistä osa-alueista ja samalla pitää toisia tarpeettoman työläinä tai hedelmättöminä. Oikeusperustaisuuteen täytyy kuitenkin aina suhtautua vilpittömästi, noudattaen ihmisoikeuksien peruseriaatteita ja pitäen tavoitteena oikeudenmukaisuuden saavuttamista. Mikäli näin ei toimita, on vaarana että oikeusperustaisuus sekä myös ihmisoikeussanasto vesittyvät.

Opas koostuu kahdesta pääosasta :

- Osa 1: Mikä se on? esittelee oikeusperustaisuuden historian ja ajattelun pohjan. Se liittyy nämä osa-alueet köyhyyteen ja kehitykseen ja esittelee joitakin oikeusperustaisuuteen liittyviä haasteita ja etuja.
- Osa 2: Mistä aloittaa? muodostaa suurimman osan tästä julkaisusta ja antaa käytännön ohjeita siitä, kuinka järjestö voi käyttää oikeusperustaisuutta osana työtään. Se esittelee oikeusperustaisuuteen usein rinnastetut ihmisoikeuseriaatteen ja tulkitsee ne neljäksi painotusalueeksi, joilla on käytännön arvoa kehitysyhteistyössä.

Osa 1

Mikä se on?

Mikä se on? esittelee oikeusperustaisuuden historian ja sen ajattelun pohjan. Se liittyy nämä osa-alueet köyhyyteen ja kehitykseen ja esittelee joitakin oikeusperustaisuuteen liittyviä haasteita ja etuja.

Oikeusperustaisuuden määritelmä

Oikeusperustainen lähtökohta kehitykseen on kehys joka sisällyttää kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän normit, periaatteet, standardit ja tavoitteet kehitysyhteistyön suunnitelmiin ja prosesseihin. Sille ovat tyypillisiä toimintatavat ja toiminnot, jotka linkittävät kehitykseen ihmisoikeusjärjestelmän ja sen sisältämän ajatuksen vallasta ja kamppailusta.

Oikeusperustainen lähestymistapa tunnistaa köyhyyden epäoikeudenmukaisuudeksi, ja näkee marginalisoinnin, syrjinnän ja hyväksikäytön köyhyyden keskeisimmiksi aiheuttajiksi. Oikeusperustaisuudessa köyhyys ei ole koskaan pelkästään yksilön syytä, eikä sen ratkaisukaan voi olla puhtaasti henkilökohtainen. Oikeusperustaisuus kuitenkin kieltäytyy asettamasta köyhyyden ja epäoikeudenmukaisuuden taakkaa ainoistaan globalisaation tai yhteiskunnan kaltaisten abstraktien käsitteiden harteille, vaan ihmisoikeusvaateilla on aina vastaava vastuunkantaja. Oikeusperustaisuudessa onkin keskeistä köyhyyden aiheuttajien tunnistaminen, oikeuksienhaltijoiden voimaannuttaminen vaatimaan oikeuksiaan ja vastuunkantajien velvollisuuksien toteuttamisen mahdollistaminen.

Täten oikeusperustainen lähestymistapa nostaa esiin muutamia tärkeitä kysymyksiä köyhyyden ja kehityksen suhteessa:

- Valtio ja hallinto nähdään jälleen kehityksen keskeisenä osa-alueena. Oikeusperustaisessa lähestymistavassa painotetaan valtion ja sen kansalaisten keskinäistä suhdetta niille kuuluvien oikeuksien ja velvollisuuksien kannalta. Huomio kohdistetaan valtion perusvelvollisuudelle huolehtia haavoittuvimmista

kansalaisistaan, mukaan lukien niistä, jotka eivät kykene itse vaatimaan oikeuksiaan.

- Äärimmäinen köyhyys tunnustetaan ihmisoikeusrikkomukseksi. Toisaalta köyhyyden katsotaan olevan pohjimmainen syy monille ihmisoikeusrikkomuksille. Kun köyhyyttä katsotaan oikeudenmukaisuuden valossa, huomataan että se johtuu usein syrjinnästä ja marginalisoinnista. Oikeusperustainen lähestymistapa kiinnittää huomioita myös siihen mitä ei tehdä. Joskus kaikkein julmimmat rikkomukset aiheutuvat laiminlyönneistä.
- Yhteisymmärrys köyhyydestä taloudellista puutetta laajempaan kysymyksenä lisäantyy. Kasvuun keskittyvän kehityksen on pureuduttava monimuotoisempiin ja perimmäisiin köyhyyden ja eriarvoisuuden johtaviin syihin, kuten syrjintään ja hyväksikäyttöön. Köyhyyttä ei myöskään tule nähdä ainoastaan yksittäisen henkilön olosuhteena vaan osana paikallisia, kansallisia ja maailmanlaajuisia valtarakenteita.

Näillä käsityksillä on kaksi tärkeää seuraamusta:

- kasvava tarve siirtyä pois yksinkertaisesta tarvepohjaisesta lähestymistavasta kehitykseen; ja
- kasvava ymmärrys köyhyyden monimuotoisuudesta.

Tarpeista oikeuksiin

Kaiken kehitysyhteistyön tavoin oikeusperustainen lähestymistapa pyrkii parantamaan ihmisten elinolosuhteita keskittyen heidän tarpeisiinsa, ongelmiinsa ja potentiaaliinsa. Tässä merkityksessä oikeusperustaisuus käsittelee samoja asioita kuin suurin osa muistakin kehitysaloitteista, kuten ruokaa, vettä, suojaa, terveydenhuoltoa, koulutusta, turvallisuutta tai vapautta tavoitella haaveitaan elämässä.

Oikeusperustaisuudelle on kuitenkin keskeistä, että ihmisillä on erottamattomia oikeuksia ja että tarpeiden täyttämättä jättäminen voidaan tulkita oikeuksien epäämiseksi. Toisin sanoen puhdas juomavesi ei ole vain jotain, mitä ihminen tarvitsee, vaan meillä kaikilla on oikeus siihen. Täten vaikka ihmisen perustarpeet ovat ihmisoikeuksien perusta, tarpeilla ja oikeuksilla on huomattavia eroja:

- Ihmisoikeudet menevät perustavia fyysisiä tarpeita syvemmälle ja sisältävät kokonaisvaltaisemman näkemyksen ihmisistä ottaen huomioon heidän kansalais-, poliittiset, sosiaaliset, taloudelliset, ja sivistykselliset roolinsa.
- Oikeuksilla on aina niitä vastaavat velvollisuudet ja vastuut – tarpeilla näin ei ole. Oikeuksia ei voida lähestyä kysymättä, kenelle niitä vastaavat velvollisuudet kuuluvat. Tämä jo itsessään nostaa esille kysymyksiä vastuunkantajien toiminnasta ja vastuullisuudesta.
- Ihmisten odotetaan usein olevan kiitollisia heidän tarpeidensa täyttämistä; näin ei ole, kun heidän oikeutensa toteutuvat. Tämä muistuttaa, että meidän ei tulisi kampanjoida ”tarvitsevien” puolesta vaan tukea marginalisoituja ihmisiä heidän pyrkimyksissään saavuttaa oikeutensa ja päihittää köyhyys, kärsimys ja epäoikeudenmukaisuus elämässään.

Muutos kehitysyhteistyön ajattelutavassa tulee hyvin selväksi kun verrataan oikeusperustaisuutta perinteisiin hyväntekeväisyys- ja tarvepohjaisiin lähestymistapoihin (ks. taulukko alla).

Hyväntekeväisyysperustainen	Tarveperustainen	Oikeusperustainen
Keskittyy panokseen, ei niinkään tulokseen	Keskittyy sekä panokseen että tulokseen	Keskittyy prosessiin ja tulokseen
Korostaa hyväntekeväisyyden lisäämistä	Korostaa tarpeiden täyttymistä	Korostaa oikeuksien toteutumista
Tunnistaa rikkaiden moraalisen vastuun köyhiä kohtaan	Tunnistaa tarpeet perusteltuina vaateina	Tunnistaa yksilön ja ryhmän oikeudet vaateina oikeudellisia ja moraalisia vastuunkantajia kohtaan
Yksilöt nähdään uhreina	Yksilöt nähdään kehitysyhteistyön tukitoimien kohteena	Yksilöt ja ryhmät voimaantuvat vaatimaan oikeuksiaan
Yksilöt ansaitsevat apua	Yksilöt ansaitsevat apua	Yksilöt ovat oikeutettuja apuun
Keskittyy ongelmien ilmenemiseen	Keskittyy ongelmien välittömiin syihin	Keskittyy rakenteellisiin syihin ja niiden ilmentymiin

Köyhyyden monitahoisuus

Ehdotuksemme ongelmien ratkaisuksi perustuvat siihen, miten näemme ja jäsenämme meitä ympäröivää maailmaa. Jos esitetään, että ihmisellä on nälkä, koska hänellä ei ole ruokaa, ratkaisu on antaa hänelle ruokaa. Jos nälkä johtuu siitä, että viljelijä ei saa tarpeeksi satoa pieneltä pelloltaan, ratkaisu perustuu viljeltävän maa-alueen lisäämiseen tai sen tuottavuuden parantamiseen. Jos taas meillä on enemmän tietoa, esimerkiksi että maa-alueen rajallisuus johtuu valtion hiltainten toteuttamasta kylän viljelysmaan uudelleenjaosta, ratkaisu on jälleen erinäköinen. Jos havaitaan, että kyseinen viljelijä onkin nainen ja sukupuolensa vuoksi hän ei ollut oikeutettu saamaan viljelysmaata jaon yhteydessä, tilanteen monitahoisuus syvenee entisestään. Täten yksinkertaiset ratkaisut saattavat vain raapia pintaa todellisista köyhyyden syistä.

Kun olemme ymmärtäneet, että köyhyys on monimutkainen ja monimuotoinen ilmiö, meidän täytyy myös ymmärtää tarve sellaisille ratkaisuille, jotka ottavat tämän monimuotoisuuden huomioon. Oikeusperustainen lähestymistapa tarjoaa paljon työkaluja tätä varten, sillä se huomioi köyhyyden lukuisat poliittiset, sosiaaliset, kulttuuriset sekä taloudelliset syyt.

Oikeusperustaisen lähestymistavan mukaan köyhyydessä ei ole kyse ainoastaan riittävien resurssien puutteesta, ja siksi vastaus siihen löytyy harvoin ainoastaan materiaalisista ratkaisuista. Jopa silloin, kun resursseja on saatavilla, köyhiltä puuttuu usein mahdollisuus saada niitä johtuen siitä, keitä he ovat, tai missä he asuvat. Tällainen syrjintä voi johtua sosiaalisista normeista tai arvoista ja aiheuttaa leimautumista ja marginalisaatiota yhteisöissä tai kotitalouksien sisällä. Se voi johtua myös poliittisten linjauksien sisältämisestä syrjinnästä tai olla seurausta oikeudellisesta eriarvoisuudesta tai epätasa-arvosta. Tämän näkökulman kautta köyhyys esittäytyy asiana, joka tehdään ihmisille. Voidaan jopa väittää, että ihmiset eivät ole köyhiä, vaan heidät köyhdytetään. Oikeusperustaisuus pohjaa siihen näkemykseen, että köyhdytettyjä ihmisiä tulee suojella laittomalta ja epäoikeudenmukaiselta syrjinnältä, riistolta, ja heidän äänensä vaientamiselta.

Oikeuksien haltijat ja vastuunkantajat¹

Oikeusperustainen lähestymistapa pohjautuu ihmisoikeuksiin. Lyhyesti sanottuna ihmisoikeudet ovat:

- yleismaailmallisia laillisia takeita, jotka suojelevat ihmisiä ja ihmisryhmiä heidän vapauteensa ja ihmisarvoonsa kohdistuvilta loukkauksilta ja laiminlyönniltä.
- määritelmiä inhimillisten tarpeiden minimitasosta
- yleismaailmallisia ja erottamattomia, eli kaikki ihmiset kaikkialla ovat syntyneet samojen oikeuksien haltijoina, ja niitä ei voi koskaan riistää tai luovuttaa
- jakamattomia ja toisistaan riippuvaisia, eli kaikki oikeudet ovat yhtä tärkeitä ihmiselämälle ja ihmisarvolle.

Ihmisoikeudet perustuvat kansainvälisiin sopimuksiin ja julistuksiin. Ne määrittävät oikeudet, elintason, ja suojelumekanismit, joihin valtiot sitoutuvat. Ihmisoikeusliikkeen perustava ajatus on, että valtion legitimitetti pohjautuu sen kaikille kansalaisilleen osoittamaan kunnioitukseen, suojelukseseen ja oikeuksien toteuttamiseen.

Yksi ihmisoikeuksien, ja siten myös oikeusperustaisten lähestymistapojen tärkeimmistä lähtökohdista on, että jokainen ihminen on **oikeuksienhaltija**, ja jokaisella oikeudella on siitä vastaava **vastuunkantaja**.

Oikeuksienhaltijalla

- on oikeus oikeuksiin
- on oikeus vaatia oikeuksiaan
- on oikeus pitää vastuunkantajaansa vastuullisena
- on vastuu kunnioittaa muiden oikeuksia

Seurauksena tästä he, joilla on velvollisuus **kunnioittaa, suojella ja toteuttaa** oikeuksienhaltijan oikeuksia, ovat vastuunkantajia.

Yleinen vastuu ihmisoikeuksien toteuttamisesta on valtiolla. Tämä vastuu kuuluu kaikille valtion elimille, kuten parlamenteille, ministeriöille, tuomareille ja oikeuselimille, poliiseille, opettajille tai muille valtion työntekijöille. Kaikki yllä olevat ovat laillisia vastuunkantajia.

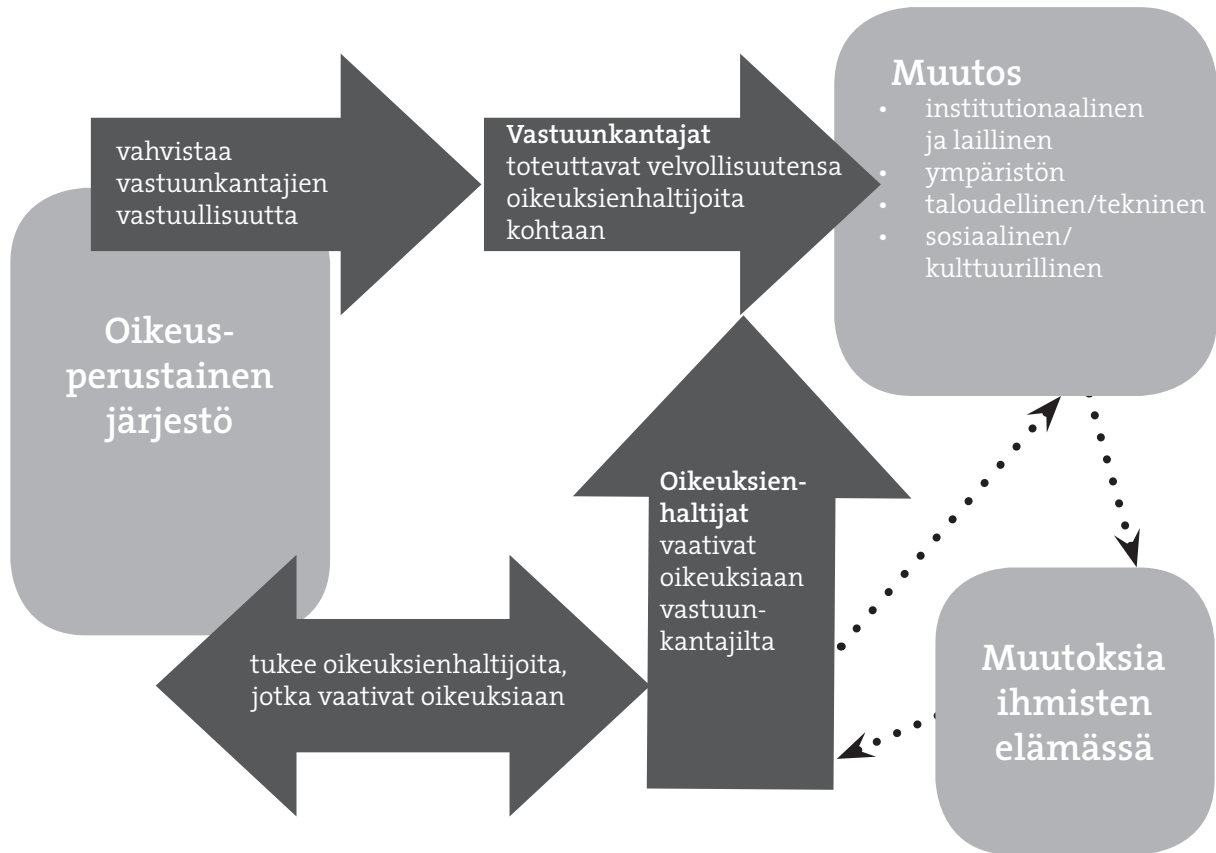
¹ Lyhyt kuvaus ihmisoikeusjärjestelmästä löytyy liitteestä 2.

Jokaisella oikeuksienhaltijalla on velvollisuus kunnioittaa myös muiden oikeuksia. Jokainen henkilö tai instituutio, joka voi vaikuttaa oikeuksienhaltijan elämään, on moraalinen vastuunkantaja – mitä suurempi tämä vaikutus on, sitä suurempi on myös velvollisuus toteuttaa ja ennen kaikkea kunnioittaa ja suojella toisten ihmisoikeuksia. Tässä mielessä yksityiset yritykset, paikalliset johtajat, kansalaisjärjestöt, kansainväliset järjestöt, vanhemmat, ja periaatteessa myös kaikki yksittäiset ihmiset ovat **moraalisia vastuunkantajia**. On hyvä muistaa että valtiolla, lainmukaisena vastuunkantajana, on velvollisuus myös säädellä moraalisten vastuunkantajien – esimerkiksi vanhempien tai yritysten – toimia, varmistaen että ne kunnioittavat ihmisoikeuksia.

Oikeusperustainen lähestymistapa – vastaus köyhyyteen

Oikeusperustaisuus rakentuu jo olemassa olevan kehityskäytännön tiedon ja teknisen perustan päälle. Yhdistäessään kehitysyhteistyöhön ihmisoikeusnäkökulman ja painotuksen oikeudenmukaisuuteen oikeusperustaisuus on kuitenkin huomattavasti herkempi esimerkiksi voimasuh-teille, syrjinnälle, turvattomuudelle ja haavoittuvuudelle. Lähestymistavan kannattajat näkevät, että taloudellinen kasvu ei välttämättä johda sosiaaliseen kehitykseen tai parempiin olosuhteisiin köyhille. Lähestymistapa korostaakin ih-

misten välisiä suhteita mikrotasolla sekä valtion ja kansainvälisen yhteisön suhdetta laajemmalla makrotasolla. Se keskittyy köyhien osallistamiseen ja voimaannuttamiseen sekä heidän oikeutensa pitää valtioita ja muita toimijoita vastuullisina. Näin se mahdollistaa ja tukee köyhien ihmisten taistelua saavuttaa kaikki oikeutensa.

Oikeusperustaiset lähestymistavat pyrkivät saamaan valtiot ja muut vastuunkantajat kantamaan vastuunsa ja innostamaan oikeuksienhaltijoita vaatimaan oikeuksiaan. Vastuuvollisuuden vaatiminen ei tarkoita ainoastaan yhteenottoa valtion kanssa. Oikeusperustaisuus pyrkii myös mahdollistamaan sen, että vastuunkantajat kykenevät toteuttamaan velvollisuutensa. Valtiot saattavat rikkoa oikeuksia osaamisen tai resurssien puutteen vuoksi. Jos näin on, oikeusperustainen dialogi voi olla rakentavampi ja tehokkaampi lähestymistapa kuin valtion haastaminen.

Voimasuhteiden, marginalisaation ja vastuunkantajien velvollisuuksien kanssa työskenteleminen tarkoittaa, että kehitysyhteistyöhön täytyy integroida ihmisoikeusalan käytäntöjä ja toimintatapoja. Seuraavat sivut pyrkivät innostamaan tähän käytännössä. Monet toimintatavoista ja näkökulmista ovat yleisesti käytettyjä kehitysyhteistyön menetelmiä. Oikeusperustaisuus tarjoaa kuitenkin työlle selkeän kehyksen, samoin kuin tietyn määrän uskottavuutta, sillä se perustuu kansainvälisesti sovittuihin lakeihin ja standardeihin.

Kansainväliset ihmisoikeussopimukset suojelevat yksittäisten ihmisten oikeuksia nimenomaan niillä alueilla jotka vaikuttavat köyhyyteen ja syrjintään. Mielestämme oikeusperustaisuuden tarjoamalla kehitys- ja ihmisoikeuskäytäntöjen yhdistelmällä on monia vahvuuksia. Kaikkein tärkeimpinä, oikeusperustainen lähestymistapa:

- tarjoaa kehyksen, jonka avulla voidaan vastata köyhimpien ja kaikkein haavoittuvimpien ihmisten ongelmiin.
- auttaa ymmärtämään, että köyhyys ei ole vain henkilökohtainen olosuhde ja sijoittaa sen yhteisön, valtion ja kansainvälisen yhteisön asiayhteyteen.
- painottaa köyhyyden pohjimmaisia syitä korostamalla vastuunkantajien roolia.
- tarjoaa dynaamisen näkökulman köyhyyteen painottamalla voimasuhteita ja politiikkaa.

- perustuu legitiimiin, tunnettuun ja kansainvälisesti tunnustettuun kehitysyhteistyön viitekehykseen.
- tukee valtioita täyttämään kansainväliset velvoitteensa kansalaisiaan kohtaan ilman syrjintää
- korostaa voimaantumista rakentamalla vastuunalaisia suhteita valtiorakenteiden, sosiaalisten ryhmien ja yksilön välille.
- on erittäin lupaava keino saada aikaan positiivisia muutoksia ihmisten elämässä.

Osa 2

Mistä aloittaa?

Tämä osio antaa käytännön ohjeita siitä, kuinka järjestö voi käyttää oikeusperustaisuutta osana työtään. Se esittelee oikeusperustaisuuteen usein rinnastetut ihmisoikeusperiaatteet ja tulkitsee ne neljäksi painotusalueeksi, joilla on käytännön arvoa kehitysyhteistyössä.

Olemme edellä esitelleet lyhyesti, mitä oikeusperustainen lähestymistapa on. Tämä osio esittelee sen pohjalta, miten lähestymistapaa voidaan soveltaa käytännössä. Tämä ei ole kaikenkattava katsaus, vaan esittely niistä vaiheista ja aiheista, joita täytyy käsitellä kun oikeusperustaisuutta sovelletaan kehitysohjelmassa.

Ihmisoikeudet ja kehitys – neljä painotusaluetta

Oikeusperustaisuus rikastuttaa kehitysaloitteita kokoamalla monia jo käytössä olevia kehityksen käsitteitä - kuten gender, osallistaminen, ja voimaantaminen - yhteen selkeään kehykseen. Se myös lisää uusia osa-alueita olemassa oleviin toimintoihin. Näitä ovat painotus lakiin, politiikkaan ja vastuuvollisuuteen, haavoittuvaisuuteen ja valtion rooliin sekä oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien väliseen suhteeseen.

Oikeusperustainen lähestymistapa on määritelmänsä mukaan lähestymistapa, joka sitoo kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän normit ja periaatteet kehitysyhteistyöhön. Lähestymistavan kehittämisessä tiiviisti mukana ollut YK on koonnut listan ihmisoikeusperiaatteista, joilla on merkitystä kehityshankkeille.² Näiden periaatteiden määrä ja järjestys vaihtelee hieman, mutta ne ovat yleisesti vastaavia ja viittaavat samaan eettiseen lupaukseen oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvon takaamisesta jokaiselle ihmiselle. Periaatteet ovat:

- ihmisoikeuksien erottamattomuus, jakamattomuus ja keskinäinen riippuvuus.
- voimaantaminen ja osallistaminen
- tasa-arvoisuus ja syrjinnän kieltäminen
- vastuuvollisuus

Näiden ihmisoikeusperiaatteiden soveltaminen kehityshankkeissa muodostaa oikeusperustaisen lähestymistavan perustan, vaikka niiden siirtäminen käytäntöön saattaa tuntua haastavalta. Periaatteina ne ovat perustavia, abstrakteja ja suuntaa-antavia. Ne edustavat arvoja ja ne täytyy tulkita käytäntöön.

Oikeusperustaista ohjelmista keräämämme kokemuksen avulla olemme tulkinneet nämä periaatteet neljään painotusalueeseen, jotka antavat selkeän suunnan oikeusperustaisten hankkeiden suunnitteluun:

- haavoittuvimmat ryhmät
- pohjimmaisat syyt
- oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat
- voimaantaminen

---

² Katso liite 3.

Neljä painotusalueetta

Painotus **kaikkein haavoittuvimpiin ryhmiin**, ottaen huomioon sukupuoli- ja syrjäytäkysymykset

- Kehitysyhteistyön tulisi kohdistua haavoittuviin, syrjittyihin tai poissuljettuihin ryhmiin.
- Kehitysyhteistyön tulisi kiinnittää huomiota haavoittuvuuden ja syrjinnän rakenteellisiin ja epäsuoriin muotoihin. Huomioitavia seikkoja voivat olla lainsäädäntö (tai sen puute), paikalliset valtarakenteet tai kulttuuriset käytännöt.
- Kehitysstrategioiden tulisi huomioida myös se mitä ei tehdä ja ketä suljetaan pois, ei ainoastaan sitä mitä tehdään ja kenet tavoitetaan.

Painotus köyhyden ja ihmisoikeusrikkomusten **pohjimmaksi syihin**

- Kehitysohjelmien ei tule kuvata tilannetta pelkkien tarpeiden kautta, vaan huomioida yhteiskunnan velvollisuus toteuttaa yksilöiden oikeuksia.
- Kehitysyhteistyön lähestymistapojen tulee olla kattavia ja ottaa huomioon oikeuksien koko kirjo. Tämä muodostaa pohjan, jota vasten asioita voidaan asettaa tärkeysjärjestykseen.
- Kehityksen ei tule tähdätä vain ihmisten taloudellisen aseman kohenemiseen vaan ihmisten valinnanmahdollisuuksia ja kykyä harjoittaa oikeuksiaan ja vapauksiaan tulee parantaa.
- Kehitysyhteistyön tulee kohdistua ongelmiin sekä paikallisella, kansallisella että kansainvälisellä tasolla.

Painotus **oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien väliselle suhteelle**

- Kehitysohjelmien tulisi ottaa huomioon kansainvälisten ihmisoikeuselinten suositukset.
- Kehitystyön tulee tunnistaa avunsaajat oikeuksienhaltijoiksi ja keskittyä heidän kykyynsä omaksua oikeutensa.
- Kehitystyön tulee tukea vastuunkantajien kykyä toteuttaa velvollisuutensa oikeuksienkantajia kohtaan.
- Toimijoiden tulee hyödyntää voimassaolevaa lainsäädäntöä ja toimintatapoja sekä kohdentaa vaikutustyönsä niihin vaatiessaan vastuunkantajilta vastuuvollisuutta.
- Kehitysyhteistyöllä tulee pyrkiä kehittämään oikeudellisia ja hallinnollisia toimintatapoja jotka vahvistavat instituutioiden tilivelvollisuutta ja antavat tavallisille ihmisille mahdollisuuden vaatia oikeuksiaan.

Painotus **voimaannuttamiseen**

- Edunsaajat, sidosryhmät ja kumppanit on otettava mukaan päätöksentekoon kehitysstrategioista ja tavoitteista päätettäessä.
- Osallistumista tulee pitää kehityksen tavoitteena, ei vain yhtenä työkaluna.
- Vastuuvollisuus on tärkeää kehityksen lopputuloksen kannalta, mutta se on myös keskeinen tekijä siinä prosessissa jonka avulla tulokseen päästään, samoin kuin kehitysyhteistyötä tekeville organisaatioille.
- Kehityksen tulee edistää verkostoitumista ja ihmisten mobilisointia ja tukea kansalaisten kykyä osallistua hallintoon ja vaatia oikeuksiaan yksilöinä ja ryhminä.

Keskittyminen näihin neljään painotusalueeseen – kaikkein haavoittuvimmat; pohjimmaksi syyt; oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat; ja voimaannuttaminen – vaikuttaa oikeusperustaisten ohjelmien prosessien kaikkiin vaiheisiin. Seuraavissa osioissa tarkastelemme oikeusperustaisten ohjelmien vaiheita näiden neljän painotusalueen kannalta. Tarkastelemme kolmea ohjelmasuunnittelun perusaskelta:

1. Toimintaympäristön analyysi: mihin kysymyksiin, toimijoihin, ongelmiin ja ratkaisuihin ohjelman tulisi keskittyä.
2. Ohjelman suunnittelu: mitä asialle tehdään.
3. Toimeenpano ja arviointi: miten ohjelma toteutetaan käytännössä ja miten siitä opitaan.

Ohjelmatyön 1. askel: toimintaympäristön analyysi

Oikeusperustaisessa lähestymistavassa ihmis-oikeuksia käytetään asettamaan näennäisesti paikallisilta vaikuttavat köyhyyden aiheuttamat ongelmat kansalliseen, alueelliseen ja maailmanlaajuiseen viitekehykseen. Tämä on yksi oikeusperustaisen lähestymistavan tärkeimmistä lisäarvoista - se antaa kehitysyhteistyölle laajemman ja monisyisemmän näkökulman. Toimintaympäristön, ongelmien ja sidosryhmien analysointi ihmisoikeusnäkökulmasta on täten äärimmäisen tärkeää oikeusperustaisille ohjelmille. Perusteellisesti toteutettu analyysi voi olla työläs toteuttaa, mutta se on olennainen osa pohjatyötä. Analyysiprosessi voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen:

1. Ongelmien tunnistaminen
2. Ongelma-analyysi
3. Sidosryhmäanalyysi

Ongelmien tunnistaminen

Ensimmäinen askel oikeusperustaisen ohjelman suunnittelussa on laaja, yleinen arviointi siitä kehitysalueen tilanteesta, jota halutaan tarkastella – esimerkiksi ruokaturva, oikeusapu tai HIV/AIDS – siinä maassa tai sillä alueella, jossa työskennellään. Arviossa tulee ottaa selville, mitä kansallistason toiminta- tai politiikkaohjelmia ongelmaan liittyen on, mitä viranomaiset, kansalaisjärjestöt ja avunantajat tekevät (tai eivät tee), ja mitä kansainväliset järjestöt kuten YK ovat korostaneet tai suositelleet.

Seuraava askel analyysissä on tunnistaa oleellisin painoalue. Se on usein haavoittuvimpien ryhmien keskeisimmät ongelmat, tai monen ryhmän keskenään jakama yhteinen ongelma. Monesti haavoittuvimpia ryhmiä on useita. Jos esimerkiksi työskennellään ruokaturvaohjelmien parissa, tällaisia ryhmiä saattavat olla maattomat, maan sisäiset pakolaiset tai naisten johtamat kotitaloudet.

Yksi keino päätyä tiettyyn painotukseen on listata kaikki haavoittuvat ryhmät ja tunnistaa sen jälkeen kaikkein heikoimmassa asemassa olevat ja niiden suurimmat ongelmat. Gender-näkökulmalle annetaan usein erityistä huomiota. Muita haavoittuvuuden tunnusmerkkejä ovat:

- rajallinen tuotantokyky ja taloudelliset välineet
- koulutuksen puute
- heikko terveys
- vallan ja vaikutusvallan puute
- palveluiden ja tiedon epääminen
- toimintaohjelmista ja kehityssuunnitelmista pois jättäminen
- uskontoon, sosiaaliseen asemaan, rotuun, tai etnisyyteen perustuva stigmatisointi ja syrjintä.

Kaikkein haavoittuvimpien ryhmien keskeisiä ongelmia tunnistettaessa on tärkeää pyrkiä määrittämään ongelmat mahdollisimman laajasti. Jos esimerkiksi toimitaan HIV/AIDS:in parissa ja haavoittuvimmaksi ryhmäksi on tunnistettu seksityöläiset, on ehkä tunnistettu seuraavat keskeiset ongelmat:

- Taloudellinen ahdinko pakottaa harjoittamaan seksiä maksusta
- Kulttuurin käytännöt pakottavat nuoret naiset seksiin
- Stigmatisoinnin pelko estää naisia hakeutumasta HIV- testiin

Tämän kokonaisarvioinnin perusteella pystytään määrittämään i) haavoittuvimmat ryhmät; ii) mitä ryhmiä ja ongelmia muut kehitystoimijat eivät jo käsittele; ja iii) missä omalla järjestöllä on suhteellinen etu. Tämän tulisi ohjata suunnittelijaa kohti tärkeimmiksi arvioituja kohderyhmiä ja ongelmia, joihin halutaan keskittyä. Painotukseen tulee pyrkiä sisällyttämään haavoittuvimmat ryhmät tai haavoittuvaisuuden pohjimmaisyyt.

Joskus voi olla vaikeaa kohdistaa huomio suoraan haavoittuvuuteen, mutta sen tulisi kuitenkin aina toimia suunnittelun lähtöpisteenä. Näin varmistetaan että haavoittuvuus on mukana ajattelussa. Haavoittuvat ryhmät tulisi ottaa mukaan vähintäänkin ohjelman toissijaisina tai epäsuorina kohderyhminä. Kaikkein haavoittuvimpiin ryhmiin keskittyminen ei välttämättä merkitse vähemmän haavoittuvia ryhmien tai köyhien yleensä pois jättämistä. Tärkeintä on varmistaa, että heidän ongelmansa sisällytetään hankkeeseen.

Kun hankkeen painotus on selvillä, seuraava askel on huomattavasti syvällisempi analyysi.

Ongelma-analyysi

Kun keskeiset ongelmat on valittu ja haavoittuvat ryhmät tunnistettu, on tarpeen ymmärtää ongelmia ja toimijoita yksityiskohtaisemmin.

Ensimmäisenä tulee määritellä jokaiseen ongelmaan liittyvät ihmisoikeuskysymykset ja -rikkomukset. Siten voidaan arvioida mikä olisi kansainvälisten ihmisoikeussäädösten mukainen ihannetila ja samalla löytää suurimmat poikkeamat tai epäkohdat kansallisesta oikeus- ja politiikkakehyksestä.

Ihmisoikeudet ovat yhteydessä toisiinsa ja oikeusrikkomuksilla on todennäköisesti monia syitä, jotka täytyy ongelma-analyysissä tunnistaa. Yksi oikeusperustaisen lähestymistavan vahvuuksista on, että se linkittää yksittäisten oikeuksienhaltijoiden ongelmat valtion velvollisuuksiin kansallisella tasolla, ja kansainvälisen yhteisön velvollisuuksiin globaalilla tasolla.

Köyhyydellä on useampia pohjimmaisia syitä, ja huono-osaisuus aiheutuu hyvin harvoin ainoastaan resurssien puutteesta. Se on usein seurausta siitä, että ihmisillä ei ole pääsyä resursseihin rodusta, sosiaalisesta asemasta, uskonnosta, tai syntymäpaikasta johtuen – eli syrjinnän takia. Yhteiskunnassa on usein tiettyjä ryhmiä, jotka kärsivät tällaisesta monitahoisesta oikeuksien epäämisestä.

Syrjintä voi juontaa juurensa kulttuuriin, mutta se voi johtua myös epätasa-arvosta lain edessä. Sosiaaliset normit ja arvot voivat johtaa syrjintään – kotitalouksien sisällä, paikallisella tasolla, kansallisesti ja jopa globaalilla tasolla. Täten oikeusperustaisesta näkökulmasta katsottuna köyhyys on paljon muutakin kuin puhtaan juomaveden, siemenien, lääkkeiden, työkalujen tai teiden puutetta. Seuraavat kysymykset voivat olla avuksi analyysissä ongelmien perimmäisistä syistä:

- Tiedostetaanko ongelma kansallisella tasolla ja onko maassa halua ratkaista ongelma? Tehdäänkö asialle jo jotain?
- Ottavatko lainsäädäntö tai poliittiset linjaukset kantaa tunnistettuun ongelmaan?
- Ovatko asiaankuuluvat valtion palvelut riittäviä – sekä saatavilla että kaikkien saavutettavissa – haavoittuvalle kohderyhmälle? (terveyspalvelut, resurssit, informaatio, tuomioistuimet jne.)
- Onko kohderyhmän saatavilla riittävästi tietoa?

- Miten kulttuuriset käytännöt, paikalliset toimintatavat ja sosiaaliset normit sekä tapaoikeus vaikuttavat ongelmaan?
- Liittyykö ongelmaan aktiivista tai passiivista syrjintää?
- Sisältyykö ongelmaan gender-ulottuvuus?

Oikeusperustaisuudelle on keskeistä, että perimmäiset syyt oikeuksien puutteelle ja ihmisoikeusrikkomuksille juontuvat oikeudellisesta ja poliittisesta ympäristöstä. Ihmisoikeudet ovat osa kansainvälistä oikeutta, mutta kansallisella lainsäädännöllä ja paikallisilla toimintaohjelmilla on usein enemmän käytännön merkitystä kansallisella tasolla.

Oikeudellinen ja poliittinen taso ovat yhteydessä toisiinsa.

Oikeudellinen taso sisältää:

- Kansainväliset ihmisoikeussopimukset
- Alueelliset ihmisoikeussopimukset
- Kansalliset perustuslait
- Kansallisen lainsäädännön

Poliittinen taso sisältää :

- Toimintaohjelmat, strategiat ja toimintasuunnitelmat
- Tapaoikeuden ja uskonnolliset lait, käytännöt ja arvot (Jotkin maat käyttävät uskonnollisia lakeja lainsäädäntönään. Tapaoikeutta voidaan myös joissain olosuhteissa pitää osana virallista lainsäädäntöä.).

Täysmittainen lakien ja poliittisen järjestelmän analyysi ei ole tarpeen, mutta on tärkeää ymmärtää kuinka lainsäädäntö ja politiikka – tai niiden puute – voivat olla tietyn ongelman pohjimmaisia syitä. Toisaalta olemassa olevat hyvät, mutta huonosti toimeenpannut lait ja toimintaohjelmat voivat mahdollistaa ongelman ratkaisemisen.

Keskeinen kysymys on, suojelevatko olemassa olevat lait kyseessä olevia oikeuksia, pahentavatko ne ongelmaa vai syrjivätkö ne haavoittuvaa ryhmää. Jotta tähän kysymykseen voidaan vastata, täytyy selvittää muutamia asioita, kuten:

- Onko kyseinen maa ratifioinut olennaiset ihmisoikeussopimukset?
- Tunnistaako perustuslaki kyseiset oikeudet?
- Vastaavatko kansalliset lait ja poliittiset säädökset kansainvälisiä ihmisoikeussäännöksiä?
- Puuttuvatko kansallinen lainsäädäntö ja poliittiset linjaukset haavoittuvan ryhmän ongelmiin?

- Ohjaako kansallinen lainsäädäntö tai poliittikka riittävästi ongelmaan liittyvää tapoikeutta ja perinteisiä käytäntöjä?
- Valvotaanko ja toimeenpannaanko lakeja?
- Onko epäkohtien korjaamiseen olemassa mekanismeja??

Toimintaympäristön analyysi on pohjana analyysin viimeiselle vaiheelle, jossa tarkastellaan oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välistä suhdetta.

Sidosryhmäanalyysi: oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat

Sidosryhmäanalyysin tarkoitus on saada selville hankkeessa mukana olevien ryhmien ja yksilöiden ominaispiirteet, edut ja odotukset. Tällä tavoin voidaan selvittää kuka tarvitsee mitään. Samalla selviää, kenen edun mukainen nykytilanne on ja kuka täten saattaa vastustaa muutoksia, samoin kuin mitä ryhmiä – etenkin kansalaisyhteiskunnassa – tulisi voimauttaa prosessin aikana.

Oikeusperustaiset ohjelmat ovat kokonaisvaltaisia ja vaativat usein tuekseen uusia ja epätavallisia liittoutumia. Vakaumukselliset kehitysjärjestöt saattavat etsiä kumppanikseen asianajajayhdistyksiä, ja paikalliset naisryhmät voivat lyöttäytyä yhteen toimittajien tai kansainvälisten ammattiliittojen kanssa.

Sidosryhmäanalyysijä tehdään suurimmas- osassa kehitysohjelmaa, mutta oikeusperustaisissa ohjelmissa on keskeistä selvittää kenen vastuulla kyseisen ongelman käsittely on ja kenelle siihen liittyvät oikeudet ja velvollisuudet kuuluvat. Ihmisoikeuksista puhuttaessa periaatteena on, että oikeuksia vastaavat aina tietyt velvollisuudet. Jotta oikeusperustaista lähestymistapaa voidaan käyttää kehitysyhteistyössä, täytyy ensin tunnistaa sekä oikeuksienhaltijat että vastaavat moraaliset tai oikeudelliset vastuunkantajat. Nämä ryhmät muodostavat ohjelman tai hankkeen pääasialliset sidosryhmät. Oikeudenhaltijoita ja vastuunkantajia koskettavat teemat ovat yhteydessä toisiinsa – esimerkiksi oikeudenriisto ja velvollisuuksien laiminlyönti voivat olla saman asian eri puolia.

Yksi analyysin tärkeä tehtävä on arvioida, voivatko ihmiset vaatia oikeuksiaan oikeusjär-

jestelmän kautta tai epävirallista tietä paikallisella tasolla. On myös tärkeää muistaa, että oikeuksienhaltijoilla on tiettyjä velvollisuuksia, kuten velvollisuus kunnioittaa muiden oikeuksia ja ottaa vastuu omasta elämästään ja teoistaan. Täten sidosryhmäanalyysi myös selkeyttää mitä voidaan odottaa haavoittuvilta ryhmiltä itseltään. Voivatko he itse vaikuttaa tilanteeseensa? Mihin heillä on valmiudet? Miten he voivat käyttää ja vahvistaa valmiuksiaan?

Kun tunnistetaan oikeuksienhaltijoita on tärkeää olla mahdollisimman täsmällinen:

- Keitä oikeuksienhaltijat ovat?
- Mitkä ovat heidän välittömät tarpeensa?
- Ovatko he tietoisia oikeuksistaan ja siitä, miten ja missä he voivat niitä vaatia?
- Mitkä ovat heidän voimavaransa ja valmiutensa?
- Miten he ovat järjestäytyneet?

Valtio on tärkein oikeudellinen vastuunkantaja. Valtion velvollisuus ulottuu sen kaikkiin elimiin kuten hallitukseen, parlamenttiin, kansallisiin ja paikallisiin viranomaisiin, oikeuslaitokseen, koulujärjestelmään ja poliisiin.

Kuten edellisessä osiossa mainitsimme, on olemassa myös moraalisia vastuunkantajia, eli yksilöitä ja instituutioita, joilla on kyky vaikuttaa toisten ihmisten elämään. Paikalliset johtajat, yritykset ja kansalaisjärjestöt ovat myös vastuunkantajia – vaikka muissa yhteyksissä ne ovatkin oikeuksienhaltijoita.

Vastuunkantajat vaihtelevat ongelmasta toiseen, ja analyysin tulee määrittää ne mahdollisimman täsmällisesti:

- Keitä vastuunkantajat ovat? Ovatko ne oikeudellisia vai moraalisia, valtiollisia vai eivaltioollisia?
- Mitä ovat niiden resurssit ja valmiudet?
- Toimivatko ne yhteisön tasolla, kansallisella vai kansainvälisellä tasolla, ja millaista on niiden vuorovaikutus oikeuksienhaltijoiden kanssa?
- Mitkä ovat niiden velvollisuudet kyseisessä ongelmassa?
- Täyttävätkö ne velvollisuutensa? Ovatko ne tietoisia velvollisuuksistaan? Hyväksyvätkö ne velvollisuutensa?
- Jos ne eivät täytä velvollisuuksiaan, miksi eivät?
- Mikä on niiden kanta tunnistettuun ongelmaan?

Kun vastuunkantajat ja niiden täsmälliset velvollisuudet on tunnistettu, on yhtäläisen tärkeää määrittää, mitä niiltä odotetaan.

- Mitä niiden tulisi tehdä kunnioittaakseen olennaisia oikeuksia? Tulisiko niiden esimerkiksi olla häätämättä ihmisiä laittomasti kodeistaan?
- Mitä niiden tulisi tehdä suojellakseen olennaisia oikeuksia? Tulisiko niiden esimerkiksi varmistaa, että yritykset takaavat työntekijöilleen turvallisen työympäristön?
- Mitä niiden tulisi tehdä täyttääkseen velvollisuutensa? Tulisiko niiden ryhtyä toimiin ja luoda realistinen ohjelma, jonka avulla voidaan taata pääsy terveydenhuoltopalveluihin?

Analyysin tulee selvittää kykenevätkö vastuunkantajat toteuttamaan velvollisuutensa ja ottamaan nämä toimet tehtäväkseen. Jos vastaus on kyllä, miten ne saadaan toimimaan? Ja jos vastaus on ei, miksi näin on ja mitä pitäisi tehdä?

On tärkeää, että keskeisimmät sidosryhmät osallistuvat analyysiin esimerkiksi haastattelujen tai sidosryhmätapaamisten kautta. Oikeuksienhaltijat itse osaavat parhaiten kuvata ongelmiaan ja asettaa ne tärkeysjärjestykseen. Ottamalla vastuunkantajat mukaan aikaisessa vaiheessa voidaan heille kertoa heidän velvollisuuksistaan. Jo analyysivaiheessa tulee varmistaa, että sidosryhmien kertomat asiat heijastuvat myöhemmin tehtävissä valinnoissa.

Näiden analyysin vaiheiden – ongelmien tunnistaminen, ongelma-analyysi, ja sidosryhmäanalyysi – jälkeen avainongelmat ja toimijat on tunnistettu. Alla oleva taulukko vetää yhteen koko analyysiprosessin suhteessa oikeusperustaisen lähestymistavan neljään painotusalueeseen. Seuraava vaihe on suunnitella ohjelma ja kehittää sille tavoitteet ja toimenpiteet.

Neljä painotusaluetta: toimintaympäristön analyysi

- Ongelman tunnistaminen olennaiseen ihmisoikeustietoon perustuen
- Ongelma-analyysi määrittämällä haavoittuvimmat ryhmät ja ongelman pohjimmaisat syyt
- Oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien tunnistaminen.

Painotus kaikkein haavoittuvimpiin ryhmiin

- Analyysin tulee lähteä liikkeelle kaikkein haavoittuvimmista ryhmistä.
- Analyysin tulee määrittää heidän haavoittuvuutensa, ongelmansa, ja oikeuksien epäämiset ja rikkomukset.
- Analyysin tuloksena haavoittuvien ryhmien tulisi olla tulevien ohjelmien ensi- tai toissijaisia kohteita.

Painotus pohjimmaisiiin syihin

- Analyysin tulee tavoitella kokonaisvaltaista ymmärrystä havaituista köyhyyteen liittyvistä ongelmista, mukaan lukien sosiaaliset, kulttuuriset ja taloudelliset ongelmat, ja syrjintään, poissulkemiseen ja saatavuuteen liittyvät kysymykset.
- Analyysin tulee pureutua välittömiä syitä ja ongelmia syvemmälle, kohti taustalla piileviä tekijöitä. Tällaisia voivat olla toimintatavat, lait, käytännöt, normit tai tiedon määrä.
- Tunnistettaessa oikeusrikkomuksia ja oikeuksien epäämistä, on annettava erityistä huomiota oikeudelliselle ja poliittiselle ympäristölle.

Painotus oikeuksienhaltijoihin ja vastuunkantajiin

- Analyysin tulee tunnistaa oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat (niin oikeudelliset kuin moraaliset) mahdollisimman tarkasti.
- Analyysin tulee tunnistaa oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien intressit ja potentiaali.
- Analyysin tulee selvittää, tietävätkö ja tunnustavatko sidosryhmät oikeutensa ja velvollisuutensa ja onko niillä mahdollisuus toteuttaa ne.
- Analyysin tulee tunnistaa ja arvioida oleelliset oikaisumekanismit.

Painotus voimaannuttamiseen

- Sidosryhmät tulee ottaa mukaan analyysiin ja heitä tulee konsultoida sen johtopäätöksistä ja suosituksista
- Sidosryhmien ja kumppanien osallistumisen tulee olla aitoa. Sitä pitää myös riittävästi tukea tarjoamalla rakenteita osallistumiselle ja palautteen antamiselle.
- Analyysin tulee pyrkiä tunnistamaan keinoja ja mekanismeja, joilla tuetaan köyhien osallistumista ja heidän kykyään hallita resursseja.
- Analyysin tulee tunnistaa olemassa olevia ja potentiaalisia ryhmiä ja toiminta-alustoja sekä strategioita köyhien mobilisointia varten.

Ohjelmatyön 2. askel: ohjelman suunnittelu

Ohjelman painotus on nyt löytynyt analyysin avulla, toisin sanoen sille on määritelty

- Keskeiset ongelmat
- Käsiteltävät ihmisoikeuskysymykset
- Ensi- ja toissijaiset kohderyhmät (määrittämällä haavoittuvimpien ryhmien ongelmat ja tunnistamalla oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat)

Jotta valittu painotus saadaan tuotua käyttöön, on suunniteltava ohjelma, joka puuttuu keskeisiin ongelmiin ja sisältää sekä oikeuksienhaltijat että vastuunkantajat. Suunnittelussa käytetään yleensä tavanomaisia ohjelmasuunnittelun metodeja. Yksi sellainen on looginen viitekehys (Logical Framework Approach), jossa tunnistetaan tietty määrä tavoitteita ja suunnitellaan toimia niiden saavuttamiseksi. Mitä tahansa työkalua suunnittelussa käytetäänkään, on oikeusperustaisessa työssä huomioitava muutamia tärkeitä tekijöitä.

Tavoitteet

Kun keskeiset ongelmat on tunnistettu, ovat ne sitten ongelmia puhtaan juomaveden saatavuudessa, ruokaturvan puute, tai hoidon puute HIV/AIDSista kärsiville, ohjelma tulee suunnitella käsittelemään näitä ongelmia ja niiden rakenteellisia syitä.

Ohjelma voidaan suunnitella helpottamaan haavoittuvien ryhmien ongelmia välittömien korjaustoimenpitein: jakamalla ruokaa tai lääkkeitä tai kaivamalla kaivoja. Oikeusperustainen lähestymistapa pyrkii kuitenkin keskittymään myös pohjimmaksi syihin kysymällä: miksi tällä ryhmällä ei ole ruokaa, lääkkeitä tai puhdasta juomavettä? Onko taustalla syrjintää tai pois-sulkemista? Eivätkö julkiset järjestelmät toimi? Kenellä on vastuu? Mitä he tekevät täyttääkseen velvollisuutensa?

Kun muodostetaan tavoitteita ja pohditaan mahdollisia toimia, pitää ottaa huomioon että ohjelman tulee :

- Keskittyä sekä oikeuksienhaltijoihin että vastuunkantajiin, ja edistää niiden tietoisuutta, valmiuksia sekä niiden välisiä suhteita

- Keskittyä sektorien väliseen synergiaan ja ottaa huomioon mikro- ja makrotasojen väliset yhteydet
- Kehittää erityisiä mekanismeja varmistamaan että köyhimmät ja haavoittuvimmat otetaan mukaan ja että heitä painotetaan erityisesti. Näin varmistetaan omistajuus ja aito osallistuminen
- Sisältää mekanismeja valituksia, sovittelua ja oikaisuja varten.

Ohjelman kumppanien ja sidosryhmien pitäisi osallistua merkittävästi ohjelman suunnitteluun. Kumppanien, oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien kanssa on hyödyllistä muodostaa työryhmä, jossa voidaan kerätä palautetta ohjelman suunnittelua varten.

Ohjelman tavoitteiden tulee heijastaa ennustettua muutosta sekä haavoittuvien ihmisten elämässä että vastuunkantajissa suhteessa kyseiseen ongelmaan (vaikka muutos olisikin vain osittainen). Tavoitteet kannattaa pyrkiä suunnittelemaan niin, että ne sisältävät haavoittuvan ryhmän sekä ratkaistavan perimmäisen syyn. Tavoitteiden tulisi liittyä joko suoraan ihmisoikeuksiin tai niiden osiin. Tavoitteena voi esimerkiksi olla lisääntynyt osallistuminen, vastuuvollisuus tai voimaantuminen.

Seuraava lista auttaa tarkistettaessa ohjelman tavoitteita :

- Liittyvätkö tavoitteet ihmisoikeuksiin ja/tai ihmisoikeusperiaatteisiin?
- Ovatko tavoitteet selkeitä siitä, kehen (oikeuksienhaltijoihin) toimet kohdistuvat?
- Sisältävätkö tavoitteet muutoksia sekä oikeuksienhaltijoille että vastuunkantajille?
- Heijastavatko tavoitteet toimintaympäristön analyysissä oikeuksienhaltijoille tärkeimmiksi nousseita ongelmia? Heijastavatko ne haavoittuvan ryhmän itsensä esille nostamia ongelmia?
- Liittyvätkö tavoitteet tärkeimpiin pohjimmaksi syihin, mukaan lukien tarvittavat oikeudelliset tai poliittiset muutokset?

Hankkeet ja toiminta

Kun ohjelman painotuksen perusteella on luotu sille tavoitteet, on kehitettävä toimintoja, joilla kyseisiin tavoitteisiin päästään.

Kaikkien hankkeiden ja toimien tulee:

- Aktiivisesti edistää ihmisoikeuksia
- Ottaa huomioon ja täydentää muiden toimijoiden ihmisoikeusaloitteita. Näitä toimijoita voivat olla esimerkiksi YK, valtio sekä kansalliset ja kansainväliset kansalaisjärjestöt
- Keskittyä ongelman pohjimmaisiiin syihin, mukaan lukien syrjintä, yhteiskunnalliset epäkohdat, poissulkeminen ja täyttämättömät oikeudet
- Sisältää selkeä gender-ulottuvuus
- Varmistaa oleellisten oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien osallistuminen hankkeen toteuttamiseen.

Hankkeen konkreettiset toiminnot määräytyvät luonnollisesti järjestön tekemän kehitysyhteistyön alan ja painotuksen mukaan. Tämän vuoksi toimintojen kehittämistä ei käsitellä tässä.

Kansalaisjärjestöjen toteuttamat oikeusperustaiset kehityshankkeet ja aktiviteetit vastaavat ongelmiin usein tarjoamalla palveluita, mutta ne yleensä myös lisäävät kehitysyhteistyöhön ulottuvuuksia kolmella osa-alueella:

1. Kapasiteetin vahvistaminen

Hankkeet ja aktiviteetit tällä alueella voivat olla esim. tutkimustyötä, käsikirjojen, opaskirjojen tai koulutusmateriaalien julkaisemista, koulutus- tai tiedotustyötä tai organisaation tai verkoston kehittämistä (mukaan lukien hanketoteuttajan oma organisaatio!)

2. Hallintorakenteiden vahvistaminen, valtion ja kansalaisyhteiskunnan välinen dialogi ja mekanismit oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien väliselle vuoropuhelulle

Tällä alueella hankkeet ja toiminnot voivat tukea muutoksia oikeudellisissa ja hallinnollisissa menettelytavoissa ja instituutioissa, mikrotasolla yhteisöissä ja makrotasolla valtion elimissä. Ne voivat myös tukea dialogia ja yhteistyötä oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välillä; tai ne voivat edistää verkostoitumista.

3. Vaikuttamistyö ja käytännön toimet ihmis-oikeusrikkomuksien tapahtuessa

Hankkeet ja toimet tällä alueella voivat olla kampanjoita, muutoksien ajamista tiettyihin lakeihin, toimintatapoihin

ja käytäntöihin, oikeusapua tai oikeudellisen lukutaidon kehittämistä.

Nämä kolme aluetta täydentävät perinteisiä kehitysyhteistyön tukitoimia, ja ne tulisi nähdä toisiaan vahvistavina. Yhteen tukitoimien alueeseen keskittyvä oikeusperustainen ohjelma saattaa saada aikaan jonkin verran tuloksia, mutta ohjelmat, joihin sisältyy toimia kaikilta kolmelta alueelta – tietenkin riippuen oikeuksienhaltijoiden tarpeista – ovat todennäköisemmin tehokkaampia. Tämä heijastaa myös oikeusperustaisen ohjelmien ensisijaista pyrkimystä tarttua ongelmien perimmäisiin syihin ja toimia sekä oikeuksienhaltijoiden että vastuunkantajien kanssa, samalla kehittäen näiden kahden ryhmän välisiä suhteita.

Neljä painotusaluetta: ohjelman suunnittelu

- Tavoitteiden asettaminen analyysistä johdetun painotuksen perusteella
- Hankkeiden ja toimien luominen tavoitteiden täyttämiseksi

Painotus kaikkein haavoittuvimpiin ryhmiin:

- Ohjelman tavoitteiden tulee heijastaa haavoittuvimpien ryhmien esille tuomia asioita
- Ohjelman toimintojen tulee lisätä voimaantumista ja haavoittuvien ryhmien mukaan ottamista prosesseihin
- Ohjelman tulosten tulee johtaa parannuksiin haavoittuvan ryhmän ihmisoikeustilanteessa

Painotus pohjimmaisiiin syihin:

- Ohjelman tulee kohdentua analyysissä tärkeimmiksi nousseihin syihin kuten politiikkaan ja lakimuutoksiin
- Ohjelman tavoitteiden tulee liittyä ihmisoikeuksiin ja ihmisoikeusperiaatteisiin.

Painotus oikeuksienhaltijoihin ja vastuunkantajiin:

- Ohjelman tulisi pyrkiä saamaan aikaan muutosta. Oikeuksienhaltijoille muutos voi tarkoittaa voimaantumista tai mukaan pääsyä, vastuunkantajille se saattaa merkitä vahvistunutta vastuuvollisuutta, kiinnostusta tai vastaanottavaisuutta.
- Ohjelman toimien tulee keskittyä oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien väliseen suhteeseen luomalla synergioita, yhdistämällä mikro- ja makrotasot sekä kehittämällä molempien ryhmien toiminnan rakenteita ja tietotaitoa.

Painotus voimaannuttamiseen:

- Ohjelmalla tulee olla selkeät ja läpinäkyvät toimintatavat ja tavoitteet
- Ohjelmasuunnitelman tulee sisältää selkeät rakenteet, joilla varmistetaan haavoittuvimpien ryhmien mukana olo ja oleellisten sidosryhmien aito osallistuminen. Nämä mekanismit pitää huomioida myös hankkeen budjetissa.
- Ohjelman tulee luoda valituksia ja oikaisuja varten mekanismit, joita voidaan käyttää sekä ohjelman sisällä että ulkoisesti vastuunkantajien ja oleellisten instituutioiden kanssa.
- Ohjelman tulee kehittää oikeudenhaltijoiden vaikutusmahdollisuuksia ja verkostoitumista, sekä lisätä ohjelman tavoitteiden yleistä hyväksyntää.
- Ohjelman tulee aktiivisesti pyrkiä vahvistamaan ja helpottamaan oikeuksienhaltijoiden voimaantumista ja mukana oloa. Keinoina tässä voidaan käyttää tietoisuuden lisäämistä, kapasiteetin vahvistamista, organisaation kehittämistä tai tukea vaikuttamistyölle

Ohjelmatyön 3. askel: toteutus, seuranta ja arviointi

Ohjelmien toteutus on tietenkin kaikkein tärkeintä – siinä suunnitelmien on materialisoiduttava käytännössä. Oikeusperustaisten ohjelmien haasteena on siirtää ihmisoikeusperiaatteet paperilta käytäntöön. Pääasiallisia työkaluja sen varmistamiseen ovat ohjelman seuranta ja arviointi.

Tärkeimmät kysymykset ja muutokset tulee ottaa mukaan jo osana oikeusperustaista suunnitteluprosessia. Ohjelman toteutuksen, seurannan ja arvioinnin tuleekin seurata tehtyjä suunnitelmia.

Se, miten ohjelma toteutetaan ja sen toteutumista seurataan riippuu jälleen kehitysyhteistyön alueesta ja suunnitelluista hankkeista ja toiminnoista. Haluamme kuitenkin nostaa esiin joitakin yleisiä oikeusperustaisia ohjelmia koskevia huomioita.

Ohjelman toteuttaminen

Ohjelman toteutuksen suurin haaste on varmistaa, että analyysia ja suunnitteluprosessia tukevat periaatteet eivät katoa näkyvistä ohjelman toteuttamisen yhteydessä. Ohjelman käynnistyttyä hankkeen toteuttajat unohtavat joskus pää tavoitteet ja keskittyvät niiden sijaan välittömän tuloksen tekemiseen. Hankkeen toteuttajalta vaaditaankin siten ylimääräistä työtä varmistaa, että esimerkiksi haavoittuvat ryhmät todella osallistuvat aidosti hankkeeseen.

Toteutettaessa oikeusperustaista hanketta on tärkeää jatkuvasti palata vastuunkantajien rooliin ja toimintaan. On myös tärkeää peilata ihmisoikeusperiaatteita omaan organisaatioon ja varmistaa että sekä organisaatio että sen työntekijät toimivat samojen periaatteiden mukaan. Oikeusperustaisten järjestöjen ja niiden työntekijöiden tulee näyttää omalla toiminnallaan esimerkkiä - ja varmistaa, että kunnioittavuuden, vastuuvollisuuden, syrjimättömyyden ja osallistumisen arvot toteutuvat paitsi hankkeissa, myös työntekijöiden jokapäiväisessä käytöksessä ja asenteissa.

Haavoittuviin ryhmiin keskittyminen

Hankkeilla on tapana alkaa elää omaa elämäänsä. On tärkeää pitää mielessä, että hanke on suunniteltu oikeuksienhaltijoiden ehdoilla ja heidän etunsa tulee pitää toiminnan keskipisteessä. Hanketyötä on helppo tahdittaa tavoitteiden, aikajanojen, indikaattorien, raporttien ja budjettien kautta. Vaikka nämä kaikki ovat hankkeille tärkeitä, köyhien oikeuksien tulee pysyä ohjelman keskiössä.

Pohjimmaisetsyyt

Kun jaetaan ruokaa tai rakennetaan kaivoja, muutoksia voidaan nähdä välittömästi. Pohjimmaisten syiden muuttaminen on kuitenkin pitkä prosessi. Työmotivaation ylläpitäminen voi olla haasteellista, kun tuloksia ei synny heti. Oikeusperustaisen lähestymistavan avulla aikaansaadut ratkaisut ovat kuitenkin todennäköisesti perustavanlaatuisempia.

Pohjimmaisten syiden ratkominen on vaikeaa. Se vaatii usein monien erilaisten taitojen käyttämistä yhdessä. Oikeusperustaiset ohjelmat ovat usein moniulotteisempia kuin perinteiset ohjelmat. On toimittava sekä paikallisella että kansallisella tasolla, lain parissa, poliittisella tasolla, samalla voimaannuttaen organisaatioita ja yhteisöjä. Oikeusperustaisten ohjelmien laajuus aiheuttaa usein ongelmia pienemmille järjestöille. Keskeinen osa-alue oikeusperustaisten ohjelmien toteuttamisessa on foorumeiden ja verkostojen rakentaminen eri järjestöjen välille. Hankealueella saattaa toimia mediaorganisaatio tai sanomalehti, joka jakaa samat arvot; tai asianajajien liitto, joka suostuu avustamaan palveluksillaan. Jo ohjelmaa suunniteltaessa tulee pyrkiä tunnistamaan näitä sidosryhmiä, jotta toteutusvaiheessa päästään käsiksi tarvittuihin taitoihin. Toteutuksen aikana tämä joukko on pidettävä kiinnostuneena, motivoituneena ja aktiivisena.

Oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien kanssa työskenteleminen

Oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välisten rajapintojen ja yhteistyön mekanismien vahvistaminen on oikeusperustaisuuden tärkeä osa-alue, ja se sisällytetään usein hankesuunnitelmiin ja -toimintoihin. Teoreettiset rajapinnat ovat yksi asia – sen varmistaminen, että yhteis-

työtä aidosti tehdään säännöllisesti on aivan toinen. Ei riitä, että viranomaisten ja haavoittuvien ryhmien edustajia kutsutaan istumaan saman pöydän ääreen, vaan hankkeen tulee saada aikaan todellista vuoropuhelua. Oikeusperustaisen ohjelman tulisi myös pyrkiä luomaan kestäviä rakenteita ja instituutioita, jotka molemmat ryhmät kokevat omikseen. Sellaisten rakenteiden kautta oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat voivat toimia yhdessä – hankkeesta riippumatta ja myös sen päätyttyä.

Vastuuvollisuus

Kun vastuunkantajilta vaaditaan vastuuvollisuutta, on tärkeää muistaa että myös kansalaisjärjestöt ovat itse moraalisia vastuunkantajia. Siksi järjestöjen itse pitää olla tilivelvollisia toimistaan. Tärkeää ei ole ainoastaan ohjelman tulosten saavuttaminen vaan myös sen aikana käytetyt prosessit ja sen aikana noudatetut arvot ja standardit.

Näin ollen järjestön itse tulisi myös noudattaa ihmisoikeusperiaatteita. Haasteena on muuntaa nämä periaatteet käytännöiksi, jotka säätelevät järjestön toimintaa sisäisesti, hankkeissaan ja kohti suurta yleisöä. Ohjelman toteutus tulee dokumentoida, ja kumppaneille, sidosryhmille ja valvontamekanismeille tulee taata pääsy tarpeelliseen tietoon, mukaan lukien hankkeen budjetti, avunantajien osuudet sekä hankkeiden ja itse järjestön kirjanpito.

Voimaantumisen varmistaminen

Ohjelman kumppaneita ja kohderyhmiä on kuultava ohjelmasuunnitelmaan lisättyjen kuulemis- ja valitusmekanismien kautta. Ohjelman on oltava riittävän joustava, jotta se pystyy mukautumaan saatuun palautteeseen.

Jotta sidosryhmät voivat osallistua hankkeeseen, on niiden tiedettävä mitä tapahtuu, milloin, ja miksi. Pelkkä ohjelman esittely aloitusvaiheessa ei riitä. Vaikka jatkuva tiedonkulku oleellisten sidosryhmien kanssa viekin paljon aikaa, se on tärkeää aidon osallistumisen varmistamiseksi.

Sidosryhmien ottaminen mukaan hankehallintoon on osallistamisen perusasioita, mutta julkiset tapaamiset, mediakampanjat, itsenäisten toimintaryhmien tukeminen, tietoisuuden nostaminen ja kohdennetut koulutustoimet mahdollistavat entistä laajemman osallistumisen. Jos

osallistuminen ei ole rakenteellista, osallistavat tapahtumat saattavat joutua voimakkaimpien osanottajien kaappaamiksi. Järjestöt muodostavat yleensä omat hankerakenteensa, mutta päällekkäiset rakenteet voivat heikentää toiminnan yhtenäisyyttä ja osallistumista siihen. Jos yhteisö- tai muita hankeryhmiä on jo olemassa, kannattaa tarkistaa, voiko niitä käyttää hyväkseen – mutta täytyy muistaa varmistaa, että rakenne mahdollistaa myös köyhimpien ja haavoittuvimpien osallistumisen.

Hankerakenteet on huomioitava henkilö- ja taloudellisia resursseja jaettaessa. Niiden täytyy myös olla riittäviä – eli kohderyhmien saatavilla ja tavoitettavissa. Esimerkiksi lukutaidottomien on pääsy tällaisiin elimiin on usein äärimmäisen tärkeää.

Osallistumisväsymys on yleistä, etenkin kun ihmiset eivät näe sanojensa ja tekojensa seurauksia. On hyvä varmistaa, että osallistaminen ei tarkoita ainoastaan tapaamisia ja tiedonkeruuta. Yhteisöihin pitää palata tulosten ja tiedon kanssa ja ihmiset tulee ottaa mukaan päätöksentekoon. Lisäksi oikeuksienhaltijoiden itsenäistä järjestäytymistä tulee rohkaista.

On muistettava, että osallistuminen on paljon muutakin kuin vain osallistumista hankkeeseen. Hankkeen tulisi olla ponnahduslauta yleisen osallistumisen vahvistamiseksi. Yleisesti ottaen oikeusperustainen lähestymistapa pyrkii tukemaan ihmisiä, jotka haluavat toimia omien ongelmiansa ratkaisemiseksi ja vaatia itse oikeuksiaan omissa yhteisöissään. Oikeusperustaiset hankkeet auttavat heitä luomaan ja pitämään yllä innostusta ja verkostoja, joiden avulla he voivat toimia ja järjestäytyä.

Toteutettaessa oikeusperustaisia ohjelmia tulee siis:

- Varmistaa, että painotus säilyy haavoittuvissa ryhmissä ja että ne osallistuvat ja myös hyötyvät hankkeesta
- Työskennellä verkostoissa ja käyttää niitä hyväksi: toisaalta lisäämään hankkeen kattavuutta ja toisaalta kasvattamaan järjestön omia valmiuksia toimia monitahoisissa hankkeissa.
- Sisällyttää oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat hankkeeseen aktiivisina toimijoina ja varmistaa, että heidän omistajuuttaan ja kapasiteettiaan tuetaan.
- Muodostaa selkeät, ihmisoikeuksiin perustuvat standardit hankkeen käytännön toteutukselle ja varmistaa että kaikki sidosryhmät ovat niistä tietoisia.

Seuranta ja arviointi

Seuranta ja arviointi ovat tärkeitä keinoja varmistua siitä että hanketta toteutetaan suunnitelman mukaisesti ja toivotut tulokset saavutetaan. Tässä suhteessa oikeusperustainen lähestymistapa on samankaltainen muiden kehitysyhteistyön lähestymistapojen kanssa, mutta oikeusperustaisuus tuo seurantaan ja arviointiin lisää ulottuvuuksia.

Oikeusperustaiset ohjelmat tavoittelevat usein muutosta jonkun käytöksessä tai toimintatavoissa. Tavoitteena voi olla, että oikeuksienhaltijat ovat aktiivisempia ja järjestäytyneempiä oikeuksia vaatiessaan tai että vastuunkantajat muuttavat toimintatapojaan. Täten tulee tärkeäksi seurata käytöstä, samoin kuin arvioida, miten tämä muutos on vaikuttanut oikeuksienhaltijoiden elämään.

Oikeusperustaisessa lähestymistavassa on tärkeää seurata ja arvioida tulosten lisäksi myös sitä prosessia, jonka avulla ne saavutetaan. Koska oikeusperustaisten kehitysprosessien tulee nojata ihmisoikeusperiaatteisiin, on jatkuvasti varmistettava että hankkeiden toimintatavat ovat vastuullisia, osallistavia ja syrjimättömiä.

Oikeusperustaisten hankkeiden seurannan painotus voi hieman erota muista hankkeista, mutta tekniikka ei. Siksi onkin hyvä käyttää jo olemassa olevia työkaluja. Seuraava osio keskittyy kuvaamaan, mitä tulee seurata ja mitata.

Prosessin seuranta

Lähtökohtaisesti oikeusperustaisen ohjelman ei tule tehdä haittaa ihmisoikeuksille. Kun pyritään parantamaan yhtä ihmisoikeutta, täytyy varmistaa, että ei rikota toista oikeutta, esimerkiksi ruiskuttamalla maaperään vaarallisia kemikaaleja ruoantuotannon lisäämiseksi. Kaikki vastalauseet tai merkit siitä, että hankkeella on negatiivisia seurauksia tulee välittömästi tutkia ja korjata.

Seurannalla varmistetaan myös, että ihmis-oikeudet on integroitu käytännön hanketyöhön. Esimerkiksi mahdollista avointa tai piilotettua syrjintää hankkeen toteuttamistavassa tulee seurata. Kulttuuriset ja sosiaaliset toimintatavat voivat huomaamatta päätyä ohjelman toimintatapoihin. Joihinkin aseisiin esimerkiksi palkataan miehiä naisten sijaan tai vain tietty ryhmä saapuu yhteisön tapaamisiin. Syrjinnän seurannassa on tärkeää käyttää riittävän eriteltyä

tietoa. Voi olla, että ”naisia” ryhmänä ei syrjitä, mutta esimerkiksi nuoret naiset tietystä etnisestä ryhmästä tai yksin kotitalouksiaan johtavat naiset jätetään ulos.

Seurannan tulee olla jatkuvaa ja mielellään sisältää palaute- tai valitusmekanismeja. Ne mahdollistavat aidosti osallistavan seurannan ja tunnustavat sidosryhmien aseman oikeuksienhaltijoina. Valitusmekanismien tarkoituksena on myös varmistua siitä, että oikeuksienhaltijat ovat tietoisia ohjelman tavoitteista, toivotuista lopputuloksista ja toteutuksen käytännöistä.

Lopuksi, on tärkeää monitoroida mahdollisen konfliktin syntyä. Onnistuessaan oikeusperustaiset ohjelmat muuttavat oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välisiä valtasuhteita, mikä saattaa johtaa konfliktiin. Tietty jännite onkin odotettavissa oleva osa oikeusperustaisia ohjelmia. Jatkuvalla seurannalla voidaan varmistaa, että niistä ei aiheudu vahinkoa ja että niistä ei kehity väkivaltaista konfliktia.

Tulosten arviointi

Ohjelman tuloksia voidaan arvioida käytännössä tarkastelemalla, miten oikeuksienhaltijoiden ihmisoikeustilanne on parantunut. Täten seurannasta itsestään tulee keino edistää ihmisoikeuksia. Täyttämättömien oikeuksien dokumentointi painostaa samalla vastuunkantajia kunnioittamaan ihmisoikeuksia. Seuranta ja arviointi antaa oikeusperustaisille ohjelmille oikeutusta ja tukee tulevia toimia ja priorisointeja.

Mitä tulisi seurata, jotta voidaan mitata tuloksia? Vastaus on muutosta - positiivista muutosta. Oikeusperustaiset ohjelmat yrittävät viime kädessä parantaa ihmisten elämää, ja tämä muutos parempaan (tai sen puute) on se asia, johon seurannan ja arvioinnin tulisi kiinnittää huomiota. Minkälaisia muutoksia ihmisten elämässä hanke tai ohjelma sai aikaan? Mitkä oikeudet toteutuvat nyt paremmin? Mitä oikeuksia ei enää rikota?

Ne muutokset, joita pyritään saamaan aikaan ja mittaamaan, liittyvät tietenkin suoraan siihen aiheeseen, jonka parissa työskennellään. Jotkin muutokset voivat olla suoraan mitattavissa ihmisten elämästä, kun taas toiset liittyvät vastuunkantajiin ja heidän käyttökseen. Ihmisoikeusarvioissa nämä tasot usein erotetaan: yhtäältä korostetaan vastuunkantajien sitoutumista ihmisoikeusvelvollisuuksiinsa ja toisaalta taas oikeuksienhaltijoiden ihmisoikeuksien to-

teutumista. Voi olla tarpeen seurata kumpaakin näistä tasoista.

Toinen tapa arvioida oikeusperustaisten ohjelmien aikaan saamia muutoksia voidaan kiteyttää seuraaviin kysymyksiin³:

Muutokset toimintatavoissa ja käytännöissä

- Kantavatko vastuunkantajat paremmin vastuunsa kohderyhmien oikeuksien täyttymisestä, suojelemisesta ja kunnioittamisesta?
- Kehitetäänkö toimintaohjelmia ja pannaanko niitä toimeen? Ottavatko vastuunkantajat paremmin huomioon kohderyhmien oikeudet ja heidän etunsa?

Muutokset osallistumisessa

- Voivatko kohderyhmät vaatia oikeuksiaan, ja saavatko he siihen tukea? Onko olemassa tiloja ja tilaisuuksia, jotka mahdollistavat osallistumisen?

Muutokset tasa-arvoisessa kohtelussa ja syrjinnän poistamisessa

- Tavoittavatko ohjelmat ja yhteisöille tarkoitettut palvelut kaikkein haavoittuvimmat ryhmät?

Muutokset kansalaisjärjestöjen valmiuksissa tukea ihmisoikeuksia

- Onko verkostoilla, liittoumilla ja/tai liikkeillä lisäarvoa niihin osallistuvien työhön?
- Mobilisoivatko ne suurempia voimia taistelemaan muutoksen puolesta?
- Vahvistuvatko vaikuttamisen prosessit?

---

³ Lähde: Joachim Theis. *Rights-based Monitoring and Evaluation - A Discussion Paper*. Save the Children, April 2003.

Neljä painotusaluetta: toteutus, seuranta ja arviointi

- Oikeusperustaisen lähestymistavan periaatteiden soveltaminen käytännön toteutusta varten.
- Hankeen prosessien ja lopputulosten arviointi suhteessa ihmisoikeuksiin.

Painotus kaikkein haavoittuvimpiin ryhmiin:

- On varmistettava, että kohderyhmää pidetään oikeuksienhaltijoina, ei edunsaajina.
- Haavoittuvimpien ryhmien mahdollisuus järjestäytyä ja mobilisoida itsenäisesti vahvistuu.
- On varmistuttava, että toteutus ei epähuomiossa aiheuta sosiaalista ja kulttuurista stigmatisointia tai syrjintää.

Painotus pohjimmaisiiin syihin:

- Verkostoitumalla median ja muiden kansalaisjärjestöjen kanssa varmistetaan, että kaikki oleelliset tasot ja tahot tavoitetaan.
- Seuraamalla ja arvioimalla hanketta nähdään, tapahtuuko muutoksia. Tuloksia käytetään vaikuttamistyössä muutosten aikaansaamiseksi.

Painotus oikeuksienhaltijoihin ja vastuunkantajiin:

- Vuoropuhelun luominen oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välille. Samalla seurataan jännitteitä, jotta valtataistelut eivät johda vakavaan konfliktiin
- Oikeuksienhaltijoita ja vastuunkantajia käytännössä yhdistävien mekanismien luominen ja vahvistaminen

Painotus voimaannuttamiseen:

- Oikeuksienhaltijoiden ja muiden sidosryhmien sisällyttäminen hankkeen toteutus- ja arviointivaiheisiin.
- Seuraamalla hankkeen toteuttamisessa käytettyjä prosesseja varmistetaan, että ihmisoikeusperiaatteita toteutetaan käytännössä
- Järjestön ja sen työn läpinäkyvyyden ja vastuuvollisuuden varmistaminen selkeästi määriteltyjen periaatteiden ja toimintatapojen sekä vahvojen tietojärjestelmien avulla.
- Seurannalla tarkistetaan, ovatko oikeuksienhaltijat tulleet tietoisemmiksi oikeuksistaan, ovatko he paremmin järjestäytyneitä ja onko heillä mahdollisuus vaatia oikeuksiaan tehokkaammin

Näkökulmia

Tässä julkaisussa on hahmoteltu, mitä oikeusperustainen lähestymistapa on, mitä lukijan tulee tietää sen soveltamisesta ja ennen kaikkea miten lähestymistapaa voi toteuttaa käytännössä. Lyhyesti sanottuna julkaisu on pyrkinyt tarjoamaan tietoa siitä, miten järjestösi voi hyödyntää oikeusperustaista lähestymistapaa työssään.

Julkaisussa on myös tuotu esiin oikeusperustaisen lähestymistavan jatkuvan soveltamisen haasteita. Lähestymistavan soveltaminen voi olla työlästä ja se edellyttää pitkän aikavälin suunnittelua. Se vaatii valmiuksia – esimerkiksi oikeustieteellistä osaamista – joita täytyy hankkia ja kehittää. Lisäksi ihmisoikeuksien korostaminen on joissakin tapauksissa poliittisesti arkaluontoista, sillä ihmisoikeudet ja epäoikeudenmukaisuuden julki tuominen kytkeytyvät vallankäyttöön. Pahimmillaan seurauksena voi olla päättäjien ja valtioiden yhteistyöhaluttomuus tai jopa kostotoimet

Viimeiseksi on hyvä muistaa että työ oikeusperustaisten työkalujen, ohjenuorien, toimintatapojen ja strategioiden kehittämiseksi on edelleen kesken.

Oikeusperustainen lähestymistapa valtaa kuitenkin jatkuvasti alaa kehitysajattelussa ja käytännön hankkeissa. Oikeusperustaisuus tarjoaa kehitys yhteistyölle uuden oikeuksien ja lakitermien sanaston, ja lähestymistavan kannattajat kuvailevat sitä usein vallankumoukselliseksi.

Oikeusperustaisuus keskittyy oikeuksiin tarpeiden sijaan ja onkin suuri käsitteellinen muutos perustaa kehitys yhteistyö niin vahvasti oikeudenmukaisuuden ja yleismaailmallisen ihmisarvon periaatteisiin. Kehityksen yhdistäminen niin suoraan kansainväliseen ihmisoikeuskehitykseen on myös uutta. Oikeusperustainen lähestymistapa sekä vahvistaa painotusta kaikkein haavoittuvimpiin ihmisiin että korostaa suhdetta mikro- ja makrotasojen välillä – lisäksi korostuu suhde oikeuksienhaltijoiden ja vastuunkantajien välillä.

Kaiken kaikkiaan oikeusperustainen lähestymistapa laajentaa, syventää ja vahvistaa kehitys yhteistyötä. Se tarjoaa uusia näkökulmia ja edesauttaa uusien liittoutumien syntyä. Lisäksi se tarjoaa ajattelun tueksi kehityksen, joka kattaa valtasuhteiden verkon ja ulottuu kaikille yh-

teiskunnan tasoille. Näin se vastaa köyhyyteen tavalla, joka toisaalta huomioi ihmisten elämän monimutkaisuuden ja toisaalta tarjoaa täsmällisiä ja tarkoituksenmukaisia työkaluja kehitystoimijoille.

On kuitenkin toivottavasti selvää, että oikeusperustainen lähestymistapa on monella tapaa vain kehitysajattelun hyvin tunnettujen tosiasioiden uudelleenmuotoilua. Lainopillista painotusta lukuun ottamatta suurin osa oikeusperustaisuuden lähtökohdista – kuten esimerkiksi voimaannuttaminen – ovat todennäköisesti jo hyvin tuttuja useimmille kehitys yhteistyön parissa työskenteleville. Meidän kokemuksemme mukaan kuitenkin jopa kaikkein osaavimmat kehitystoimijat pitävät oikeusperustaista lähestymistapaa niin radikaalina ja haastavana että he ovat vastahakoisia omaksuma sen. Oikeusperustaisuuden merkittävimmiä heikkouksiksi saattavatkin muodostua sen käsitteellinen raskaus tai tuo tunne siitä, että se tuo tullessaan vallankumouksen.

Monet tätä lukevista oikeusperustaisen lähestymistavan käyttöönottoa harkitsevista ovat hyvin koulutettuja voimaannuttamiseen perustuvien, osallistavien kehitysprosessien toteuttajia, jotka voivat hyötyä suurestikin oikeusperustaisuuden tarjoamasta kehityksestä. Mielestämme köyhissä maissa toimivat pienet järjestöt voivat hyötyä oikeusperustaisesta lähestymistavasta soveltamalla ajattelumallia omaan ympäristöönsä, tarpeisiinsa ja kykyihinsä, toteuttamalla sitä askel kerrallaan, ja valikoimalla lähtökohdikseen ne oikeusperustaisuuden osiot, jotka vaikuttavat heille oleellisimmilta. Ajan kuluessa ja kokemuksen karttuessa voi järjestö halutessaan kehittyä enemmän tai vähemmän oikeusperustaiseksi järjestöksi (ilman että koko henkilökunnan tarvitsee suorittaa oikeustieteellistä tutkinto!), mutta tämä ei tapahdu yhdessä yössä. Eikä se yksin voi saada aikaan ihmeitä.

Oikeusperustaisuuden tärkeä oppi on, että yhteiskuntaa voidaan muuttaa. Sen kannattajien mukaan painotus lakiin ja köyhyyden perimmäisiin syihin antaa kehitys yhteistyölle uudenlaista muutosvoimaa. Tämä voikin pitää paikkansa poliittisella tasolla, kun tavoitellaan parempia lakeja, parempia instituutioita, parempia hallituksia ja kansalaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien lisäämistä. Tulee kuitenkin muistaa, että tällaisten poliittisten muutosten voima ei ylety kaikille alueille. Täten oikeusperustaisen lähestymistavan käsitteiden kaikenkattava, yleismaailmallisiin ihmisoikeuksiin perustuva luon-

ne voi luvata liikoja. Oikeusperustaisuus ei ole ihmelääke, vaan yksi työkalu muiden joukossa. Sellaisena sillä on kuitenkin paljon potentiaalia taistella köyhyyttä vastaan, koska sen ansiosta jokaisen köyhyyden vähentämiseen tähtäävän analyysin, hankkeen tai arviointiprosessin keskiössä ovat köyhyyden vuoksi ilman oikeuksiaan elävät ihmiset. Jos kuitenkin todellista voimaannuttamista ja haavoittuvien ihmisten aitoa mukaan ottamista vähätellään, on riskinä, että oikeusperustaisesta lähtökohdasta tulee pelkkää sanahelinää ja jargonia.

Toivomme, että sekä tätä opasta että oikeusperustaista lähestymistapaa sovelletaan käytännönläheisesti ja maalaisjärjellä. On tärkeää pitää mielessä, että oikeusperustaista lähestymistapaa on aina sovellettava vilpittömästi, noudattamalla ihmisoikeuksien peruseriaatteita ja pitäen tarkasti silmällä keskeisintä tavoitetta – oikeudenmukaisuutta.

Liitteet

Liite 1: oikeusperustaisuuden muistilista

Tärkeitä oikeusperustaisen lähestymistavan periaatteita⁴:

1. Lähestymistapa pyrkii edistämään ihmisoikeuksien toteutumista ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen, muiden kansainvälisten ihmisoikeusasiakirjojen ja kansallisten perustuslakien mukaisesti.
2. Ohjelmat edistävät vastuunkantajien valmiuksia täyttää velvollisuutensa ja oikeuksienhaltijoiden valmiuksia vaatia oikeuksiaan.
3. Ihmisoikeusperiaatteet ohjaavat ohjelman suunnittelua kaikilla osa-alueilla ja kaikissa vaiheissa.
4. Ohjelmat, prioriteetit ja tavoitteet perustuvat kansainvälisten ihmisoikeuselinten suosituksiin ja seurantamekanismeihin
5. Lähestymistapa voimaannuttaa haavoittuvia ja syrjittyjä ryhmiä vaatimaan oikeuksiaan
6. Se vahvistaa vastuuvollisuutta sekä laillisten ja moraalisten vastuunkantajien valmiuksia
7. Se keskittyy oikeusjärjestelmään ja sen mekanismeihin
8. Kehitysyhteistyöllä pyritään saamaan aikaan saavutettavissa olevia, läpinäkyviä ja tehokkaita keinoja epäkohtien korjaamiseksi.
9. Top-Down ja Bottom-Up -strategioita käytetään yhdessä.
10. Kehitysyhteistyö keskittyy kaikkiin ryhmiin, myös niihin joilla ei ole välitöntä ”kehityspotentiaalia”.
11. Mitään tavoitetta tai oikeutta ei voida tavoitella, jos se on vahingoksi jollekin muulle oikeudelle
12. Lähestymistavat kehitykseen ovat kaikenkattavia ja ottavat huomioon oikeuksien koko kirjon. Tämä ei kuitenkaan estä kysymysten asettamista tärkeysjärjestykseen ohjelmaa suunnitellessa.
13. Kehitysyhteistyö ei kohdistu ainoastaan välittömien ongelmien korjaamiseen, vaan pyrkii myös parantamaan ihmisten valinnanmahdollisuuksia sekä heidän valmiuksiaan.
14. Kohderyhmät otetaan mukaan strategioiden ja suunnitelmien laatimiseen. Ihmiset ovat oman kehityksensä avaintoimijoita, eivät passiivisia vastaanottajia.
15. Osallistuminen ei ole vain yksi kehitysyhteistyöohjelmien työkalu, vaan myös niiden tavoite.
16. Kehitysyhteistyön tulee kohdistua haavoittuviin, heikommassa asemassa oleviin tai poissuljettuihin ryhmiin
17. Käytettyjen lähestymistapojen tulee olla sukupuolisensitiivisiä.
18. Työssä huomioidaan rakenteelliset ja epäsuorat syrjinnän muodot esimerkiksi julkisissa toimintatavoissa (tai toimintatapojen puute), paikallisissa valtarakenteissa tai kulttuurisissa käytännöissä.
19. Kehitysstrategioiden ei tule keskittyä vain siihen mitä tehdään ja kenet tavoitetaan, vaan huomioida myös ne, jotka on suljettu ulos.
20. Ohjelmien tulee vahvistaa kansalaisyhteiskunnan roolia yhteiskunnan vahtikoirana.
21. Oikeusperustainen lähestymistapa hyödyntää käytettävissä olevia oikeudellisia ja hallinnollisia järjestelmiä
22. Tavoitteet ja kohteet todetaan selkeästi.
23. Sekä lopputulosta että prosessia seurataan.

---

⁴ Kaikki näistä teemoista eivät ole läsnä ainoastaan oikeusperustaisuudessa, vaan ne ovat osa myös muita kehitysyhteistyön lähestymistapoja.

Liite 2: johdatus ihmisoikeuksiin

Oikeusperustaiselle lähestymistavalle ovat ominaisia keinot ja toimet, joilla ihmisoikeuksiin erottamattomasti kuuluvat lailliset ja moraaliset velvollisuudet sisällytetään kehitysyhteistyöhön. Näin yhtäältä vahvistetaan vastuunkantajien kunnioitusta ihmisoikeuksia kohtaan ja edesautetaan niiden toteuttamista, ja toisaalta voimaannutetaan yksilöitä ja ryhmiä – oikeuksienhaltijoita – vaatimaan oikeuksiaan.

Kun toimitaan oikeusperustaisen lähestymistavan parissa, on tärkeää ymmärtää ihmisoikeusperiaatteita sekä niitä vahvistavia järjestelmiä ja rakenteita. Tämä liite kuvaa lyhyesti ihmisoikeusjärjestelmän sekä keskeisimmät ihmisoikeussopimukset.

Ihmisoikeusjärjestelmä

Ihmisoikeudet ovat osa kansainvälistä oikeutta, joka säätelee ennen kaikkea valtioiden oikeuksia ja velvollisuuksia. Ihmisoikeudet ja humanitaarinen oikeus ovat ainoat oikeudenalat, joilla yksilöitä pidetään kansainvälisen lainsäädännön kohteina.

Ihmisoikeudet perustuvat filosofiaan, jonka mukaan ihmisoikeudet kuuluvat yksilölle siitä yksinkertaisesta syystä, että hän on ihminen. Valtiolla on velvollisuus kunnioittaa, suojella ja toteuttaa ihmisoikeuksia. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset suojelevat täten ensisijaisesti yksilöitä – ja joissakin tapauksissa ryhmiä – valtion toimilta tai joskus laiminlyönneiltä, jotka voidaan tulkita yksittäisten oikeuksien rikkomuksiksi.

Ihmisoikeuksien voidaan lyhyesti todeta olevan:

- Yleismaailmallisia laillisia takeita, jotka suojelevat yksilöitä ja ryhmiä teoilta ja laiminlyönneiltä, jotka vaikuttavat heidän vapauteensa ja ihmisarvoonsa
- Inhimillisten tarpeiden vähimmäisstandardeja
- Yleismaailmallisia ja erottamattomia, toisin sanoen kaikilla ihmisillä kaikkialla on syntyessään aina samat ihmisoikeudet, niitä ei voi ottaa heiltä pois, eivätkä he voi niistä luopua
- Jakamattomia ja toisistaan riippuvaisia, toisin sanoen kaikki oikeudet ovat yhtäläisen tärkeitä ihmisen elämälle ja ihmisarvolle

YK muodostaa globaalin ihmisoikeusjärjestelmän viitekehyksen. Kansainväliset ihmisoikeudet perustuvat valtioiden allekirjoittamiin julistuksiin ja sopimukseen (näistä käytetään myös termiä yleissopimus).

Kun valtiot allekirjoittavat julistuksia, ne omaksuvat moraalisen vastuun. Kun ne allekirjoittavat ja ratifioivat sopimuksia, ne omaksuvat laillisesti sitovia velvollisuuksia.

Ihmisoikeusjulistuksia ja –sopimuksia on lukuisia. Tärkeimmät niistä kuuluvat **Kansainväliseen ihmisoikeusjulistukseen**:

- Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus
- Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus
- Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus

Tärkein julistus on **Ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus**, jota pidetään nykyään eräänlaisena kattavana ihmisoikeuksien määritelmänä. Kaksi tärkeintä YK:n yleissopimusta puolestaan erottavat toisaalta kansalais- ja poliittiset oikeudet, ja toisaalta taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet. Kaikista luokituksista huolimatta kansainvälinen ihmisoikeusyhteisö korostaa, että kaikki ihmisoikeudet ovat luovuttamattomia, yleismaailmallisia, jakamattomia ja keskinäisriippuvaisia.

Kansalais- ja poliittisten oikeuksien yleissopimuksella on 148 allekirjoittajaa, kun taas **taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan yleissopimuksen** on allekirjoittanut 145 maata. Molemmat yleissopimukset hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa 16. joulukuuta 1966. Yhdessä nämä yleissopimukset antavat lainvoiman yleismaailmallisen julistuksen periaatteille.

Molemmilla yleissopimuksilla, kuten kaikilla ihmisoikeussopimuksilla, on valvontaelin. Se koostuu itsenäisistä kansainvälisistä asiantuntijoista, joille allekirjoittajamaiden on raportoitava neljän vuoden välein. Tämän raportin perusteella valvontaelin – johon viitataan usein sopimuselimenä –

nostaa esiin ongelmia ja jakaa suosituksia seuraavaa nelivuotiskautta varten. Kansalaisyhteiskunta voi ottaa osaa näihin pohdintoihin laatimalla oman rinnakkaisen raporttinsa. Joillakin sopimuksilla, mukaan lukien kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevalla yleissopimuksella, on omat valitusmekanisminsa, joiden kautta yksilöt voivat tehdä valituksia omia valtioitaan kohtaan mikäli vakavia rikkomuksia on tapahtunut.

Kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän kautta valtiot omaksuvat moraalisen ja laillisen velvollisuuden kunnioittaa, täyttää ja suojella kansalaistensa ihmisoikeuksia kansainvälisten asiakirjojen määrittämällä tavalla. Yleissopimusten allekirjoittaja omaksuu välittömiä velvoitteita.

Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskevan yleissopimuksen mukaan valtioilla on poikkeuksetta velvollisuus kunnioittaa julistettuja oikeuksia, varmistaa niiden toteutuminen ja ryhtyä välittömiin toimenpiteisiin tarvittavien muutosten loppuun viemiseksi. Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskevan yleissopimuksen velvoitteita on mahdollista toimeenpanna asteittain. Tämän sopimuksen mukaan valtion tulee pyrkiä asteittain saavuttamaan yleissopimuksen kaikki oikeudet, kaikkia tarpeellisia keinoja käyttäen. Toimenpiteisiin tulee kuitenkin ryhtyä heti, kun yleissopimus sitoo valtiota laillisesti. Sopimuksen tarkoittamia toimenpiteitä voivat olla esimerkiksi uusi lainsäädäntö tai toimintaohjelmat, joilla varmistetaan kaikille yleissopimuksen oikeuksille vähintäänkin minimitasot, jotka ovat saavutettavissa tietyssä ajassa täysimääräisesti käytettävissä olevien voimavarojensa mukaan. Tämän sopimuksen sisältämien velvollisuuksien ja termistön määrittämiseksi on laadittu useita asiakirjoja.

Asteittainen toteuttaminen ei anna valtiolle lupaa venyttää toteuttamista loputtomiin, vaan vaatii, että valtio ryhtyy välittömästi kehittämään suunnitelmaa oleellisten oikeuksien toteuttamiseksi, siirtyä nopeasti kohti niiden toteuttamista ja varmistaa, että mitkään oikeudet eivät heikkene. Muita välittömiä velvollisuuksia ovat pyrkimys kohti oikeuksien takaamista, marginalisoitujen suojeleminen ja syrjimättömyyden takaaminen suhteessa kaikkiin oikeuksiin. Lisäksi peruskoulutuksen ja oikeudenmukaisen ja tasa-arvoisen palkkauksen toteuttamisen tulee tapahtua välittömästi, eikä se täten kuulu asteittaisen toteuttamisen piiriin.

Määritelmä kaikin soveltuvin keinoin sisältää oikeuslaitoksen toimenpiteet ja määrärahat, sekä hallinnolliset ja poliittiset toimenpiteet.

Lauseella **täysimääräisesti käytettävissä olevien voimavarojensa mukaan** viitataan siihen, että kaikki käytettävissä olevat resurssit käytetään oikeudenmukaisesti ja tuloksellisesti ja että kysymykselle annetaan sen ansaitsema paino resursseja jaettaessa. Lisäksi valtio ryhtyy välittömästi toimiin varmistukseen kaikille yhtäläiset mahdollisuudet päästä käsiksi resursseihin ja varmistukseen toimeentulon vähimmäistason.

Yleissopimuksen johdosta jaettujen resurssien tulee olla **riittäviä**. Tämä tarkoittaa, että niiden tulee olla **saatavilla** määrällisesti ja laadullisesti, niiden tulee olla **kaikkien saavutettavissa** niin fyysisesti kuin taloudellisesti ja niiden tulee olla **hyväksyttäviä** oikeuksienhaltijoille sekä **sovellettavissa** eri olosuhteisiin

Kansalais- ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus

"Jokainen sopimusvaltio sitoutuu kunnioittamaan ja takaamaan jokaiselle alueellaan olevalle ja oikeuspiiriinsä kuuluvalla yksilöllä tässä yleissopimuksessa tunnustetut oikeudet ilman minkäänlaista rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskuntoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun asemaan perustuvaa syrjintää."

Valtioiden tulee:

- Ottaa käyttöön tarvittavat lainsäädännölliset keinot tuodakseen yleissopimuksen voimaan.
- Varmistaa, että jokaisella ihmisellä on käytettävissään tehokas oikeuskeino, ja että toimivaltaiset viranomaiset panevat täytäntöön sellaisten oikeuskeinojen perusteella annetut päätökset
- Varmistaa miesten ja naisten yhtäläiset oikeudet

Artikla 6: Oikeus elämään

Artikla 7: Kidutuksen, epäinhimillisen ja halventavan kohtelun ja rangaistuksen kielto

Artikla 8: Orjuuden ja pakkotyön kieltö
Artikla 9: Oikeudet vapauteen ja henkilökohtaiseen turvallisuuteen
Artikla 10: Vankien oikeus inhimilliseen kohteluun
Artikla 11: Mielivaltaisen pidätyksen kieltö
Artikla 12: Liikkumisen vapaus
Artikla 13: Muukalaisten oikeus laillisen järjestyksen mukaiseen käsittelyyn karkottaessa
Artikla 14: Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin
Artikla 15: Vapaus rikossyytöksistä teoista, jotka eivät ole tekohetkellä rikoksia
Artikla 16: Oikeus tulla tunnistetuksi henkilönä oikeuden edessä
Artikla 17: Oikeus yksityisyyteen
Artikla 18: Ajatuksen, omantunnon ja uskonnon vapaus
Artikla 19: Mielipiteen ja sanan vapaus
Artikla 20: Propagandan, kansallisen, rotu- tai uskonnollisen vihan kieltö
Artikla 21: Kokoontumisvapaus
Artikla 22: Yhdistymisvapaus
Artikla 23: Oikeus perustaa perhe ja oikeus solmia avioliitto
Artikla 24: Oikeus lastensuojeluun
Artikla 25: Oikeus ottaa osaa julkisten asioiden hoitoon
Artikla 26: Oikeus yhdenvertaisuuteen oikeuden edessä ja oikeus elää ilman syrjintää
Artikla 27: Vähemmistöjen oikeudet

Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus

”Jokainen tämän yleissopimuksen sopimusvaltio sitoutuu sekä erikseen että varsinkin talouden ja tekniikan alalla kansainvälisen avun ja yhteistoiminnan kautta täysimääräisesti käytettävissä olevien voimavarojensa mukaan ryhtymään toimenpiteisiin kaikin soveltuvin keinoin ja varsinkin lainsäädäntötoimenpitein tässä yleissopimuksessa tunnustettujen oikeuksiensa toteuttamiseksi asteittain kokonaisuudessaan.”

Valtioiden tulee:

- Varmistaa vapaus kaikenlaisesta syrjinnästä ja rajoituksista liittyen rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, äidinkieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai sosiaaliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun seikkaan.
- Varmistaa miesten ja naisten välinen tasa-arvo

Artikla 6: Oikeus työhön
Artikla 7: Oikeus oikeudenmukaisiin ja tyydyttäviin työehtoihin
Artikla 8: Oikeus muodostaa ammattiyhdistyksiä ja liittyä ammattiyhdistyksiin
Artikla 9: Oikeus sosiaaliturvaan
Artikla 10: Oikeus perheen suojeluun
Artikla 11: Oikeus tyydyttävään elintasoon
Artikla 12: Oikeus terveyteen
Artikla 13: Oikeus koulutukseen
Artikla 14: Oikeus maksuttomaan peruskoulutukseen
Artikla 15: Oikeus kulttuuriin

Liite 3: ihmisoikeusperiaatteet

Siinä missä hyvin tiukka käsitys oikeusperustaisuudesta pitää ihmisoikeuksien toteutumista kehityksen lopputavoitteena, YK soveltaa laajempaa ja kokonaisvaltaisempaa näkökulmaa, joka yhdistää useita ihmisoikeusperiaatteita kehitysyhteistyöhön.

Suurin osa YK-järjestöistä määrittää oikeusperustaisen lähestymistavan kehitykseen inhimillisen kehityksen käsitteellisenä kehyksenä, joka perustuu normatiivisesti kansainvälisiin ihmisoikeuksiin ja joka käytännössä tähtää ihmisoikeuksien edistämiseen ja suojelemiseen.

Yksi keino määritellä kehitysyhteistyöhön sisällytettävät osa-alueet on seuraava ihmisoikeusperiaatteiden lista. Näiden periaatteiden määrä ja järjestys voi vaihdella hieman, mutta ne ovat melko johdonmukaisia ja pyrkivät varmistamaan oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvon jokaiselle yksilölle.

1) Erottamattomuus, jakamattomuus ja keskinäinen riippuvuus

Erottamattomuuden periaate merkitsee, että ihmisoikeudet kuuluvat jokaiselle ihmiselle jo hänen ihmisyytensä perusteella: oikeuksista ei voi luopua eikä niitä voi ottaa ihmiseltä pois. Jakamattomuus ja keskinäinen riippuvuus viittaavat siihen, että kaikki ihmisoikeudet ovat yhtä tärkeitä ja välttämättömiä ja että jonkin oikeuden toteutuminen riippuu toisten oikeuksien toteutumisesta. Nämä periaatteet tukevat kokonaisvaltaista näkökulmaa kehitykseen. Se kattaa sekä mikro- että makrotason ja huomioi köyhyyden monimuotoisuuden ja sen pohjimmaiset syyt.

2) Voimaantuminen ja osallistuminen

Voimaantumisen ja osallistumisen periaatteiden mukaan kaikilla ihmisillä on oikeus osallistua yhteiskunnan toimintaan. Osallistuminen ei siis ole vain keino, jolla varmistetaan kehityksen omistajuus ja kestävyys, vaan se itsessään merkitsee voimaantumista. Osallistumisen lisääminen on prosessi, jonka kautta ihmisten kyky käyttää vaikutusvaltaansa tai vaatia oikeuksiaan paranee ja jonka avulla ihmiset saavat keinoja hallita omaa elämäänsä. Voimaantuminen ja osallistuminen pitäisi sisällyttää sekä kehitysyhteistyöohjelmiin että myös itse kehityksen perimmäiseksi tavoitteeksi. Jos näin ei käy, voivat kehitystoimet toistaa niitä valtasuhteita ja näkökulmia, jotka aiheuttivat oikeuksien puutteet alunperinkin. Jos voimaantuminen ja osallistuminen jätetään huomioimatta, sorrutaan helposti kuvaamaan epäoikeudenmukaisuudessa elävät ihmiset itse syyppinä omaan tilanteeseensa.

3) Tasa-arvo ja syrjimättömyys

Tasa-arvon ja syrjimättömyyden periaatteet ovat ihmisoikeuskehyksen perustavimpia pilareita, joiden mukaan kaikki ihmiset ovat yhtäläisiä ihmisarvonsa takia. Niiden mukaan kaikki ihmiset ovat oikeutettuja ihmisoikeuksiinsa ilman rodusta, ihonväristä, sukupuolesta, etnisyydestä, iästä, äidinkielenä, uskonnosta, poliittisesta tai muusta mielipiteestä, kansallisesta tai sosiaalisesta alkuperästä, vammaisuudesta, omaisuudesta, syntymäperästä tai muusta seikasta johtuvaa syrjintää, oikeudessa tai käytännössä missään viranomaisten säätelössä ja julkisten viranomaisten suojelemassa paikassa. Kehitysyhteistyössä tulee varmistaa, että kaikilla on yhtäläinen pääsy kehityksen prosesseihin ja sen mukanaan tuomiin etuihin. Suojamekanismeja tulee kehittää ja erityisesti tulee ottaa huomioon syrjintään, epätasa-arvoon ja haavoittuvaisuuteen liittyvät kysymykset.

4) Vastuuvollisuus

Vastuuvollisuus ihmisoikeuskontekstissa liittyy vastuunkantajien vastuuseen oikeuksienhaltijoita sekä valtion vastuuseen noudattaa ihmisoikeuksia ja lakeja. Kun valtiot laiminlyövät nämä velvollisuutensa, oikeuksienhaltijoilla tulee olla käytettävissään oikaisukeinoja. Myös kaikki kehitystoimijat ovat vastuuvollisia, sillä niiden toiminta vaikuttaa ihmisten oikeuksiin. Toimenpiteiden, joilla vastuuvollisuus varmistetaan, tulee olla saatavilla, ja niiden tulee olla läpinäkyviä ja tehokkaita. Vastuuvollisuuden varmistaminen edellyttää, että oikeuksienhaltijat ja vastuunkantajat (samoin kuin olennaiset lait, toimintaohjelmat ja instituutiot) tunnustetaan ja käsitellään osana kehitysprosessia.

Liite 4: Internet-lähteitä oikeusperustaisesta lähestymistavasta

- A. Hughes, J. Wheeler, R. Eyben & P. Scott-Villiers, "Rights and Power Workshop: Report" (Brighton, Institute of Development Studies, 17.-20. joulukuuta 2003),
<http://www2.ids.ac.uk/drcitizen/docs/r&pworkshopreportfinal.pdf>.
- Association for Women's Rights to Development, "A Rights-based Approach to Development", elokuu 2002
<http://www.awid.org/publications/primers/factsissues1.pdf>
- CARE International, Principles into practice: Learning from innovative rights-based programmes
<http://www.careinternational.org.uk/Principles+into+practice%3A+Learning+from+innovative+righ+ts-based+programmes+4268.twl>
- Circle of Rights: Economic, Social & Cultural Rights Activism: A Training Resource. International Human Rights Internship Program and Asian Forum for Human Rights and Development, 2000.
<http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/IHRIP/circle/toc.htm>
- C. Moser & A. Norton, To Claim our Rights: Livelihood security, human rights and sustainable development (Overseas Development Institute, 2001)
<http://www.odi.org.uk/pppg/publications/books/tcor.pdf>.
- C. Nyamu-Musembi, "Towards an actor-oriented perspective on human rights", IDS working paper 169 (Institute of Development Studies, lokakuu 2002)
<http://www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp169.pdf>.
- C. Nyamu-Musembi & A. Cornwall, "What is the 'rights-based approach' all about? Perspectives from the international development agencies", IDS working paper 234 (Institute of Development Studies, 2004)
<http://www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp234.pdf>.
- Emma Harris-Curtis. The Implications of Adopting Rights-Based Approaches for Northern NGOs: A Preliminary Exploration. Intrac, elokuu 2003.
http://www.intrac.org/resources_database.php?id=276
- Laure-Hélène Piron & Tammie O'Neil, "Integrating human rights into development: a synthesis of donor approaches and experiences" (Overseas Development Institute, September 2005)
<http://www.odi.org.uk/rights/publications.html>.
- L. VeneKlasen et al., "Rights-based approaches and beyond: challenges of linking rights and participation", IDS working paper 235 (Institute of Development Studies, 2004)
<http://www.ids.ac.uk/ids/bookshop/wp/wp235.pdf>.
- OHCHR, "Draft guidelines: a human rights approach to poverty reduction strategies" (2002)
<http://www.unhcr.ch/development/povertyfinal.html>.
- OHCHR. "Frequently asked Questions on a Human Rights-Based Approach To Development Cooperation". YK, New York ja Geneve, 2006
<http://www.un.or.th/ohchr/SR/.issues/rba/rbamain.html>.
- OHCHR, Human Rights and Poverty Reduction: A Conceptual Framework (YK, New York ja Geneva, 2004)
<http://www.ohchr.org/english/issues/poverty/docs/povertyE.pdf>.
- OHCHR, "Lessons Learned Project" ihmisoikeusnäkökulmasta kehitykseen Aasian ja Tyynen valtameren alueella
http://www.un.or.th/ohchr/SR/Regional_Office/forums/llp_regional_consultation/index.htm.
- Save the Children UK (East and Central Africa), "Child rights programming: a resource for planning" (huhtikuu 2004)
http://careint.test.poptel.org.uk/pn726/modules/UpDownload/store_folder/Tools_and_Practical_Resources/Non-CARE_Save_The_Children/SCFUKCRP_Resource_for_planning_-_marcho4.doc
- Stamford Inter-Agency Workshop statement of "Common Understanding" of a human rights-based approach to development cooperation
http://www.undg.org/documents/3069-Common_understanding_of_a_rights-based_approach.doc.
- Theis, Promoting Rights-based Approaches: Experiences and Ideas from Asia and the Pacific (2004)

www.crin.org/docs/resources/publications/hrbap/promoting.pdf

UNDP, "Poverty reduction and human rights: a practice note" (kesäkuu 2003)

<http://www.undp.org/poverty/practicenotes/povertyreduction-humanrightso603.pdf>.

UNDP, Programming for Justice: Access for All. A Practitioner's Guide to a Human Rights-Based Approach to Access to Justice (2005)

<http://regionalcentrebangkok.undp.or.th/practices/governance/azj/docs/ProgrammingForJustice-AccessForAll.pdf>.

UNICEF, "A human rights approach to UNICEF programming for children and women: what it is, and some changes it will bring" (CF/EXD/1998-04, 21. huhtikuuta 1998)

http://coe-dmha.org/Unicef/HPT_IntroReading01.htm.

Muita hyödyllisiä linkkejä

Child Rights Information Network (CRIN), "Rights based programming" resource page

<http://www.crin.org/hrbap/>.

Interaction, "Resources links on Human Rights Based Approach to Development"

<http://www.interaction.org/rba/documents.html#dev>

OHCHR, "International Human Rights Instruments"

<http://www.ohchr.org/english/law/index.htm>

International Human Rights Network. Linkkejä ihmisoikeusjärjestöihin ja verkkoportaaleihin.

<http://www.ihrnetwork.org/links-general.htm>

OHCHR, Resource Database on Human Rights. Approaches to Development for Practitioners in Asia and the Pacific

<http://www.un.or.th/ohchr/SR/issues/rba/rbamain.html>.

Oikeusperustaisen lähestymistavan soveltaminen

Innostava opas kansalaisyhteiskunnalle

Oikeusperustainen lähtökohta kehitykseen on kehys, joka sisällyttää kansainvälisen ihmisoikeusjärjestelmän normit, periaatteet, standardit ja tavoitteet kehitysyhteistyön suunnitelmiin ja prosesseihin. Sille ovat tyypillisiä toimintatavat ja toiminnot, jotka linkittävät kehitykseen ihmisoikeusjärjestelmän ja sen sisältämän ajatuksen vallasta ja kamppailusta.

Oikeusperustainen lähestymistapa tunnistaa köyhyyden epäoikeudenmukaisuudeksi, ja näkee marginalisoinnin, syrjinnän ja hyväksikäytön köyhyyden keskeisimmiksi aiheuttajiksi. Oikeusperustaisuudessa onkin olennaista köyhyyden aiheuttajien tunnistaminen, oikeuksienhaltijoiden voimaannuttaminen vaatimaan oikeuksiaan ja vastuunkantajien velvollisuuksien toteuttamisen mahdollistaminen.

Tämä opas esittelee oikeusperustaisuuden historian ja ajattelun pohjan. Se myös pyrkii tarjoamaan käytännön ideoita ja innostamaan kansalaisjärjestöjä, jotka harkitsevat tämän lähestymistavan käyttöä päivittäisessä työssään.

Kepan taustaselvitykset

Kepan taustaselvitykset -sarja tarjoaa tietoa kehityskysymyksistä. Sarjassa julkaistaan Kepan tekemiä tai tuottamia selvityksiä, seminaarimuistioita ja artikkeleita.

Niissä käsitellään muun muassa Etelän kansalaisyhteiskuntia, kansalaisjärjestöjen kehitystyötä ja poliittista vaikuttamista, kehitysyhteistyötä, vaikuttavuuden arviointia ja kansainvälistä kauppapolitiikkaa. Tekstejä julkaistaan useilla kielillä.

Selvitykset ovat Kepan verkkosivuilla osoitteessa:
<http://www.kepa.fi/taustaselvitykset>